

IRENA ISTEREWICZ

ROZWÓJ SAMOKRYTYKI DZIECI I MŁODZIEŻY

Przedmiotem tego artykułu jest przedstawienie zmian i różnic, jakie zachodzą w treści i przebiegu samokrytyki dzieci i młodzieży z wiekiem oraz wskazanie sposobów oddziaływania wychowawczego na rozwój samokrytyki. Właściwe rozwinięcie tematu poprzedza psychologiczna analiza przebiegu samokrytyki oraz próby wyjaśnienia genezy samokrytyki dzieci.

I. O istocie samokrytyki.

A. Określenie procesu samokrytyki.

Samokrytyka jest złożonym procesem, który odzwierciedla wszechstronnie stosunek człowieka do swego własnego postępowania od strony intelektualnej, uczuciowej i wolicjonalnej. W samokrytyce wysuwa się na pierwszy plan strona intelektualna, gdyż samokrytyka odzwierciedla uzasadniony rozumowo stosunek człowieka do swego postępowania i do samego siebie.

Na podstawie przeprowadzonej analizy swego postępowania, dociekania przyczyn popełnionego błędu, człowiek stara się wytłumaczyć swoje postępowanie, wskazując na swój stosunek do przeszkód zewnętrznych i wewnętrznych w toku realizacji postawionych zadań. Z uświadomieniem sobie niewłaściwości swego postępowania wiąże się uczuciowe przeżywanie negatywnego stosunku do siebie. Uświadamiając sobie niewłaściwość swego postępowania człowiek przeżywa negatywny stosunek do samego siebie w postaci uczuć żalu, wstydu i wyrzutów sumienia. Te przykre stany uczuciowe powstałe na tle uświadomienia sobie niewłaściwości swego postępowania i swojej odpowiedzialności za czyny stają się z jednej strony bodźcami pobudzającymi człowieka do zajęcia krytycznego stosunku do siebie, do swojej dotychczas-

sowej działalności, z drugiej strony stają się bodźcami pobudzającymi człowieka do przyznania się do winy i do postanowienia poprawy.

W samokrytyce dojrzałej człowiek zajmuje również pozytywny stosunek do swojej przyszłej działalności. Uświadomienie sobie niewłaściwości swego postępowania, a w związku z tym uczuciowe przeżywanie negatywnego stosunku do samego siebie jako odpowiedzialnego za swe działania wywołują u człowieka chęć, pragnienie, postulat oraz postanowienie poprawy i pobudzają go do wyciągania wniosków na przyszłość ze swego dotychczasowego doświadczenia w oparciu o przeprowadzoną analizę popełnionych błędów. Jasne i wyraźne zrozumienie niewłaściwości swego postępowania staje się podstawą głębszego przeżywania negatywnego stosunku do siebie ze strony uczuciowej, a jednocześnie dostarcza motywacji do zmiany dotychczasowego postępowania i postanowienia poprawy.

W złożonym procesie samokrytyki można wyróżnić szereg faz oraz stopni dojrzałości. Rozwój i przebieg samokrytyki zależy od wielu czynników, z których najważniejsze są: własności obiektywnej sytuacji niewłaściwego postępowania, stopień odbicia jej w świadomości człowieka oraz w świadomości kolektywu, w którym on żyje i wreszcie własności indywidualne człowieka, takie jak wiek i typ systemu nerwowego: Współdziałanie tych czynników warunkuje jakość i kolejność przebiegu poszczególnych faz samokrytyki.

B. Przebieg procesu samokrytyki.

W przebiegu samokrytyki wyróżniam dwie główne fazy:

- 1) wstępna faza samokrytyki.
- 2) zasadnicza faza samokrytyki.

1) Wstępna faza przebiegu samokrytyki.

Punktem wyjściowym samokrytyki jest zaistnienie obiektywnej sytuacji niewłaściwego postępowania i początkowe odbicie jej w świadomości danej osoby dopuszczającej się niewłaściwego postępowania. Początkowe odbicie obiektywnej sytuacji niewłaściwego postępowania przejawia się w postępowaniu danej osoby, mianowicie w postaci niepewności lub ukrywania i w pierwszych próbach mówienia o swym niewłaściwym postępowaniu. Postacie, w jakich przejawia się początkowe odbicie niewłaściwego postępowania w świadomości danej osoby mogą być różne w zależności od własności obiektywnej sytuacji niewłaściwego postępowania, stopnia odbicia jej w świadomości danej osoby oraz w świadomości kolektywu. Gdy na przykład dana osoba popełniła czyn niewłaściwy, za który grożą jej ciężkie konsekwencje, a jednocześnie zdaje sobie sprawę, że inni jeszcze o tym nie wiedzą, to ukrywanie może poprzedzić niepewność, a niepewność może zjawić się później pod wpływem działania różnych

czynników, na przykład, głębszego zrozumienia niewłaściwości swego postępowania bądź też na skutek zdawania sobie sprawy, że inni już wiedzą o tym i nie ma już co dalej ukrywać. Może też być tak, że niepewność mająca swoje źródło w wyrzutach sumienia zostaje rozstrzygnięta na korzyść przyznania się do winy i przechodzi w pierwsze próby mówienia o swym niewłaściwym postępowaniu z pominięciem fazy ukrywania.

Niepewność w zachowaniu i postępowaniu danej osoby miewa różny przebieg w zależności od czynników, które ją wywołały.

a) Niepewność ma swoje źródło w tym, że dana osoba sama jeszcze nie zdaje sobie sprawy z tego, czy popełniony przez nią czyn jest niewłaściwy i wobec tego nie wie, jak ma się zachować wobec innych.

b) Niepewność ma swoje źródło w tym, że dana osoba nie jest pewna, czy inni już wiedzą o jej niewłaściwym postępowaniu i nie wie, jak się zachować.

c) Niepewność jako reakcja na zachowanie się innych, wskazująca na to, że oni wiedzą o jej niewłaściwym postępowaniu. Niepewność występuje tu jako negatywna reakcja uczuciowa obawy, wstydu bądź też w postaci wyraźnego wahania się, czy ukrywać dalej swój niewłaściwy postępek, czy też przyznać się do niego.

d) Niepewność wywołana przez silne wyrzuty sumienia w związku z uświadomieniem sobie niewłaściwości swego postępowania połączona z uczuciem żalu, wstydu i skruchy. Uczucia te wywołują z jednej strony chęć przyznania się do winy i naprawy swego dotychczasowego postępowania, z drugiej strony wstyd i obawę przed odpowiedzialnością za czyny, co pobudza do dalszego ukrywania swego niewłaściwego postępowania. Zależnie od rodzaju sytuacji niewłaściwego postępowania, w jednych wypadkach ukrywanie przyjmuje bierną postać obronną mającą na celu odwrócenie uwagi od siebie i zatarcie śladów niewłaściwego postępowania, w innych wypadkach ukrywanie przybiera aktywną postać ruchów zaczepnych, począwszy od maskowania się, tuszowania i nadrabiania miną, aż do rzucania podejrzeń na innych dla odwrócenia uwagi od siebie.

Następną zmianą, jaka daje się zauważyć po objawach niepewności i ukrywania, są pierwsze próby mówienia o swym niewłaściwym postępowaniu. We wielu wypadkach próby te zostają poprzedzone rozmową na ten temat w celu zasięgnięcia opinii innych bądź też usprawiedliwienia swego postępowania. W niektórych wypadkach zostają one poprzedzone pozytywną zmianą w postępowaniu danej osoby.

2) Zasadnicza faza przebiegu procesu samokrytyki polega na krytycznej analizie niewłaściwego postępowania, rozpatrywaniu jego przyczyn i skutków oraz wydaniu na tej podstawie krytycznej oceny. Wysuwa się tutaj na pierwszy plan strona intelektualna, ponieważ chodzi w niej

przede wszystkim o wytłumaczenie swojej odpowiedzialności za czyny. Strona uczuciowa odgrywa w samokrytyce dojrzałej również ważną rolę. (uczucie żalu, wstydu, niezadowolenia ze siebie i wyrzutów sumienia).

3. Różne stopnie dojrzałości samokrytyki.

Samokrytyka wykazuje nie tylko różnorodność przebiegu, lecz także różne stopnie dojrzałości. Dojrzałość samokrytyki zależy od stopnia zrozumienia niewłaściwości postępowania człowieka i zakresu przeżywania w związku z tym negatywnego stosunku do siebie. Na tej podstawie rozróżniam w oparciu o zebrany materiał trzy stopnie dojrzałości w rozwoju samokrytyki. Są to: samokrytyka powierzchowna, samokrytyka pogłębiona i samokrytyka dojrzała.

Samokrytyka powierzchowna polega na uświadomieniu sobie bezpośrednich skutków niewłaściwego postępowania i przeżywaniu w związku z tym negatywnego stosunku do siebie w postaci uczuć niezadowolenia ze siebie, żalu, wstydu i wyrzutów sumienia. W samokrytyce tej człowiek przyznaje się do popełnienia niewłaściwego postępowania i do winy, lecz nie wykazuje pełnego zrozumienia istoty błędu i swojej odpowiedzialności za czyny. Samokrytyka ta znajduje swój wyraz w pierwszych próbach mówienia o swym niewłaściwym postępowaniu bądź też w negatywnej ocenie własnego postępowania przy jednoczesnym składaniu winy na tzw. czynniki zewnętrzne. Motywacją przyszłej działalności są to uczucia negatywne przeżywane w związku z uświadomieniem sobie bezpośrednich skutków niewłaściwego postępowania.

W samokrytyce pogłębionej występuje pogłębiona analiza przyczyn i skutków niewłaściwego postępowania. W wyniku tej analizy dochodzi człowiek do zrozumienia istoty błędu i na tym tle przeżywa głębiej negatywny stosunek do siebie. Samokrytyka ta może jednak nie wywierać jeszcze wpływu na postępowanie człowieka. Jest ona wyrazem rozbieżności między teorią a praktyką.

Samokrytyka jest dojrzałą, gdy staje się podstawą działania. Samokrytyka dojrzała odzwierciedla wszechstronnie stosunek człowieka do samego siebie, do swego postępowania (tzn. od strony intelektualnej, uczuciowej i wolutownej). W samokrytyce tej występuje pełne zrozumienie istoty błędu, jego przyczyn i skutków, a w oparciu o to zrozumienie wyciągnięcie takich wniosków na przyszłość, które mają stać się podstawą przyszłej działalności.

C. Znaczenie samokrytyki dla rozwoju osobowości.

W wyniku częstego powtarzania w konkretnych sytuacjach życiowych samokrytyka staje się trwałą właściwością osobowości — samokrytycyzmem. Samokrytycyzm to umiejętność krytycznego spojrzenia na siebie na podstawie zrozumienia istotnych przyczyn i skutków własnego postę-

powania, połączona z przeżywaniem na tym tle uczuciowego stosunku do siebie i chęci poprawy, zmiany dotychczasowego postępowania.

Samokrytyka posiada olbrzymie znaczenie dla kształtowania osobowości człowieka. Żeby człowiek mógł pracować nad sobą, musi wiedzieć nad czym pracować, w jakim kierunku ma iść jego praca samowychowawcza. Samokrytyka umożliwia człowiekowi krytyczne poznanie samego siebie, swojego stosunku do innych ludzi i do otaczającej rzeczywistości, a w oparciu o to poznanie zrozumienie swojej funkcji społecznej i świadome postawienie celu pracy samowychowawczej. Poddając krytycznej analizie własne postępowanie, człowiek dochodzi do poznania jego przyczyn i skutków, do zrozumienia słabych i silnych stron, do wykrycia swych braków i wad oraz niewykorzystanych jeszcze możliwości. Na podstawie tego poznania może ułożyć plan pracy samowychowawczej i dobrać odpowiednie metody.

Wyrabiając w sobie umiejętność krytycznej oceny własnego postępowania człowiek przestaje zadawać się osiągniętymi wynikami pracy, a dzięki krytycznej ocenie dotychczasowych wyników, dąży do coraz dalszych celów i stawia sobie coraz to większe wymagania. Dając człowiekowi potężne bodźce do dalszej pracy nad sobą samokrytyka otwiera przed nim coraz szersze możliwości rozwojowe, stwarza mu coraz dalsze perspektywy w kształtowaniu własnej osobowości.

II. Rozwój samokrytyki dzieci i młodzieży

Samokrytycyzm jako zdolność obiektywnej oceny własnego postępowania, jak każda inna własność psychiczna, podlega rozwojowi pod wpływem oddziaływania wychowawczego i praktyki życiowej. Na rozwój samokrytyki dzieci i młodzieży wskazują różnice między samokrytyką młodzieży starszej i młodszej.

W badaniach moich nad rozwojem samokrytyki dzieci i młodzieży zajmuję się następującymi zagadnieniami:

1. własności charakterystyczne samokrytyki dzieci i młodzieży.
2. wychowawcze oddziaływanie na rozwój samokrytyki dzieci i młodzieży.

A. Metoda pracy.

Gdy chodzi o zagadnienie samokrytyki dzieci od wczesnego dzieciństwa aż do wieku dorastania, to opieram się tu przeważnie na materiale zebranym przeze mnie w drodze obserwacji oraz na materiale opublikowanym przez innych psychologów, których nazwiska przytaczam w dalszym ciągu pracy. Natomiast w badaniach nad samokrytyką młodzieży dorastającej od 14 roku życia opieram się na swoim własnym ma-

teriale badawczym. Rozporządzam tutaj dwojakiego rodzaju materiałem:

1. obserwacja samokrytyki tej samej młodzieży w ciągu dwóch lat szkolnych.

2. obserwacja samokrytyki różnych roczników młodzieży.

1. Obserwacja samokrytyki tej samej młodzieży w ciągu dwóch lat.

Należą tu w dalszym ciągu prowadzone obserwacje nad sześcioma uczennicami i uczniami dokonywane po przeprowadzeniu przez nich samokrytyki w związku z niewłaściwym postępowaniem. (osb. K, P, C, N i Rz) oraz materiał 8 obserwacji przeprowadzonych na innych uczennicach i uczniach I i II klas licealnych, w których byłam wychowawczynią w latach 1951/2 i 1952/3. Są to przeważnie samokrytyki przeprowadzone w formie pisemnej. Materiał pisemny uzupełnia w wielu wypadkach samokrytyka ustna przeprowadzona przez tę młodzież w różnych sytuacjach życia szkolnego. Szczególnie ważne są dla mnie ze względów porównawczych pierwsza samokrytyka tej młodzieży przeprowadzona w formie pisemnej w związku z omawianiem wyników nauczania za pierwsze półrocze w roku szkolnym 1951/2 i ostatnia samokrytyka przeprowadzona tuż przed egzaminem dojrzałości przy końcu roku szkolnego 1952/3. Rzucają one ciekawe światło na różnice, jakie dokonały się w międzyczasie w samokrytyce tej młodzieży.

2. Obserwacje samokrytyki różnych roczników młodzieży.

Samokrytyka młodzieży szkół średnich różnych roczników obejmuje młodzież w wieku:

14—15 lat (I klasa 4 letniego Technikum w r. szk. 1952/3).

17—18 lat (I i II kl. Liceum Dwuletniego w r. szk. 1952/3).

Od 18 lat wzwyż (Pierwszy rok Wyższej Szkoły Pedagogicznej.) w r. szk. 1954/5).

Rozporządzam tu dwojakiego rodzaju materiałem samokrytyki ustnej i pisemnej. Samokrytykę ustną przeprowadzała młodzież na zebraniach młodzieżowych i lekcjach wychowawczych. Niżej przytaczam wykaz ilościowy tej samokrytyki.

Tab. I.

Samokrytyka ustna		
Młodzież	Wiek	ilość
I klasy 4 lat. Technikum	14—15 lat	170
I i II klasy licealne	17—18 lat	129
I rok studiów WSP	Od 18 lat	114
Razem		413

Samokrytykę pisemną przeprowadzała młodzież na moje wezwanie w odpowiednio do tego celu stworzonych sytuacjach wychowawczych. Niżej podaję ilość wypadków tej samokrytyki.

Tab. II.

Samokrytyka pisemna		
Młodzież	Wiek	ilość
I klasy 4 let. Technikum	14—15 lat	65
I i II kl. licealne	17—18 lat	69
I rok studiów WSP	Od 18 lat	18
Razem		214

B. Własności charakterystyczne samokrytyki dzieci i młodzieży.

Na podstawie zebranego materiału udało mi się stwierdzić następujące własności rozwoju samokrytyki dzieci i młodzieży:

1. różnice w treści samokrytyki.
2. dojrzewanie w poznawaniu siebie.
3. świadome posługiwanie się samokrytyką.

1. Różnice w treści samokrytyki dzieci i młodzieży.

a) Pierwsze zaczątki samokrytyki dzieci we wczesnym dzieciństwie i w wieku przedszkolnym.

Od bardzo wczesnego wieku, zanim jeszcze dziecko zacznie mówić, starają się rodzice wytworzyć u dziecka użyteczne społecznie sposoby postępowania i nawyki posługując się przy tym określonymi nakazami i zakazami słownymi, którym towarzyszy zazwyczaj odpowiednia w takich sytuacjach mimika, gestykulacja i intonacja głosu. Gdy dziecko postępuje zgodnie z obowiązującymi je przepisami i zasadami, rodzice wyrażają mu swoją aprobatę słownie z odpowiednią intonacją i gestykulacją. I przeciwnie. Gdy dziecko nie przestrzega obowiązujących je przepisów, rodzice wyrażają mu swą dezaprobatę i nagane słowami i towarzyszącą temu intonacją i gestykulacją. W ten sposób wytwarza się u dziecka w bardzo wczesnym wieku na drodze warunkowania związek między określonymi sposobami postępowania a nakazami i zakazami rodziców. Na skutek generalizacji podobnych sposobów postępowania dziecko dochodzi pomału do zrozumienia tego, że istnieją pewne rodzaje zachowania się i postępowania, których wymaga się od niego oraz takie, które nie powinny występować. W ten sposób wytwarza się u dziecka we wczesnym dzieciństwie zrozumienie właściwości i niewłaściwości postępowania. To też, gdy dziecko w określonej sytuacji naruszy obowiązującą

je zasadę, przypomina sobie słowa i gesty rodziców, ich nakazy i zakazy i w związku z tym przeżywa negatywne uczucia niezadowolenia ze siebie, obawy i żalu, co znajduje swój wyraz w zewnętrznych objawach zachowania się i w wypowiedziach słownych.

Niżej przytoczę kilka przykładów wskazujących na to, jak odbicie w świadomości dziecka obiektywnej sytuacji niewłaściwego i właściwego postępowania znajduje swój wyraz w jego zachowaniu się.

Przykład 1.

Ewusia, 2 : 0, o sobie, gdy udało się jej zrecznie wylać wodę z wazonika — „Usia dobla, Usia siśna, Usia caca.”

Przykład 2.

Maciuś, 1 : 11, — „Maciuś grzeczny, nie płacze.”¹

Przykłady te są wyrazem dodatnich stanów uczuciowych, które dziecko przeżywa w związku z pomyślnym wykonaniem czynności, której towarzyszy zazwyczaj aproba ze strony dorosłych. Następne przykłady przedstawiają objawy wstydu, które występują u dziecka pod wpływem wypowiedzi dorosłych i ich negatywnego ustosunkowania się.

Przykład 1

Scupin, (2 : 11) Dziecko przyzwyczajone już do czystości, miawało nawroty nieschludności, za co było karane. „Każdorazowo dziecko wstydziło się niezmiernie swego niewłaściwego postępowania, schylało głowę nisko na piersi, zawstydzone bawiło się palcami i zaledwie śmiało podnieść wzrok do góry.”¹)

Przykład 2. (Na podstawie własnej obserwacji.)

Ania, (3 : 3) bawi się z młodszą siostrzyczką Ewusią (1 : 6) laleczką. W pewnym momencie Ania odbiera laleczkę z rąk Ewusi i zaczyna się sama nią bawić. Ewusia wybucha głośnym płaczem. Matka zbliża się do dziewczynek i rzuca na nie wzrokiem. Przypatruje się uważnie Ani. Ona pod wpływem wzroku matki spuszcza oczy i czerwieni się. Stoi ze spuszczoną głową trzymając w ręku lalkę, którą stara się zasłonić fartuszkim. Matka zbliża się do Ani.

— Dlaczego Ewusia płacze? —

W odpowiedzi na to Ewusia zaczyna jeszcze rozpaczliwiej płakać. Matka kieruje wzrok na rękę Ani schowaną pod fartuszkim.

— Pokaż, co tam masz? —

Ania czerwieni się, błędnie i nie podnosząc wzroku niepewnym ruchem wyciąga laleczkę spod fartuszka. Matka:

— To ładnie tak robić? Ewusia jest młodsza od Ciebie, a ty zamiast się z nią bawić, zabierasz jej zabawkę. —

¹ M. Przetacznikowa, Przymiotniki w mowie dziecka w wieku przedszkolnym. Studia Pedagogiczne T. II, Wrocław, 1955, str. 88.

¹ W. Stern, Psychologie der Fruchen Kindheit, 1927, Leipzig, str. 446.

Ania zawstydzona jeszcze bardziej połyka łyzy i podaje matce laleczkę niepewnym ruchem. Matka:

— Idź, przeproś Ewusię i powiedz, że już więcej nie będziesz zabierała jej zabawek. —

Ania ze spojrzeniem utkwionym w podłogę podchodzi do Ewusi i podaje jej zabawkę, wpychając ją do ręki.

— Masz, Ewusia. Ania była niegrzeczna. Już więcej nie będzie zabierała laleczki. —

Po chwili obie dziewczynki bawią się zgodnie.

U Ani widzimy pierwsze próby mówienia o swym niewłaściwym postępowaniu. Następny przykład wskazuje na to, jak dziewczynka w wieku 1 : 2 miesięcy stara się zatuszować swój postępki kłamstwem zdając sobie sprawę z niewłaściwości swego postępowania.

„W wieku 1 : 8 miesięcy zdarzył się Indze wypadek, który pozostawił ślady nie tylko na majteczkach. Pociągnięta do odpowiedzialności jest bardzo zmartwiona, gdy wtem na widok swego Misia wpada na pomysł ratujący sytuację. „Miś pierwszy zaczął.”¹⁾

Poniżej przytaczam przykład, który wskazuje na to, jak odzwierciedlenie obiektywnej sytuacji niewłaściwego postępowania znajduje swój wyraz w wypowiedziach dziecka. Przykład na podstawie obserwacji syna Skupinów wg. W. Sterna.

„Gdy chłopak w wieku 2 : 3 m. popełniał coś niewłaściwego, co często zdarzało się, to ostrzegał sam siebie w zupełnie podobny sposób, jak matka do niego mówiła.” Gdy niegrzeczny chłopak wspinał się na drzewo, grzeczny ostrzegał go. — „Słuchaj chłopczel! Spadniesz napewno. Nie leż! bądź też, gdy robił coś zakazanego — Zostaw to! Ty niewychowany! Mama Cię zbije za to — ”²⁾

Obecnie przytoczę jeszcze dwa przykłady z późniejszego wieku przedszkolnego na podstawie własnej obserwacji.

Przykład 1.

Andrzej (4 : 8) rzuca piłką do ściany, w której znajdują się blisko siebie dwa okna. Ostrzegam go, że piłka może trafić w okno. Chłopak nic sobie z tego nie robi. Powtarzam kilkakrotnie. W pewnym momencie, brzęk szyby i szkło rozpryskuje się wokoło. Gospodyni wychyla się przez okno i robi ostrą uwagę. Zabieram książkę i kieruję się do wyjścia. Andrzej niepewnie zachodzi mi drogę i mówi.

— Ciociu! Proszę się nie gniewać. Ja już więcej nie będę. —

— Ja już na drugi raz posłucham Ciocię. Proszę nie pisać o tym do mamusi. —

¹ Ch. Bühler, Dzieciństwo i młodość, Warszawa, 1933, „Nasza Księgarnia”, str. 186.

² W. Stern, Psychologie der Fruchen Kindheit, 1927, Leipzig, str. 349.

U Andrzejką widać wyraźnie pierwsze próby mówienia o swym niewłaściwym postępowaniu pod wpływem wstępnego zrozumienia bezpośrednich skutków tegoż.

— Zawsze tak mówisz, a potem robisz to samo. Już więcej nie wezmę cię na wakacje. —

Andrzej przez łzy w oczach.

Przykład 2.

Podczas przechadzki spotykam na drodze tuż pod lasem dwóch znanych mi z sąsiedztwa chłopców w wieku około sześciu lat. Są to Jurek i Janek. Chłopcy gonią po drodze kulejącego kaczora. Rzucają weń kamieniami. Kaczor oszalały z bólu i strachu ucieka. W pewnym momencie Jurek chwytą drugi kamień i celuje nim w kaczora. W ostatnim momencie wyrrywam mu kamień z ręki. Robię przy tym ostre uwagi na temat męczenia zwierząt.

— A czyby to Cię bolało, gdyby tak Cię uderzyć kamieniem? — zwracam się do Jurka.

— To Janek pierwszy zaczął. Powiedział mi, „Gońmy tego kaczora”.

Janek się wypiera. Zapowiadam chłopcom, że udamy się z kaczorem do rodziców. Chłopcy chcąc nie chcąc chwytają kaczora i Jurek bierze go na ręce. Kaczor cały skrwawiony. Jedna z nóg mocno skaleczona. Pokazuję im to. Chłopcy są wyraźnie zawstydzeni. Głowy pochylone. Nie patrzą mi w oczy.

— Ładnie to tak robić, Jurek? Co sądzisz o swoim postępku? — zwracam się do Jurka. Jurek po dłuższym milczeniu.

— Męczyć zwierząt nie wolno, bo to boli. Mamusia nie pozwala męczyć zwierząt. —

Gładzi przy tym kaczora i mówi pieścizotliwym głosem.

— Biedny kaczorek. —

Po drodze spotyka nas mała dziewczynka i pyta.

— Skąd macie tego kaczorka? On cały skrwawiony. Znaleźliście go? — Chłopcy wstydliwie spuszczaą głowy i wyraźnie przyspieszają kroku. Sprawę oddałam do załatwienia rodzicom. Przez całe wakacje chłopcy unikali spotkania ze mną. Witali mnie nie patrząc mi w oczy.

Przykład ten wskazuje wyraźnie, że chłopcy uświadamiają sobie swoją winę. Wynika to z ich zachowania się i wypowiedzi obronnych. U Jurka widać już nawet pewne próby analizowania swojego postępką przez sprowadzenie go do pewnej zasady moralnej — „Męczyć zwierząt nie wolno, bo to boli”.

Gdy chodzi o treść zaczątkowej samokrytyki dzieci w okresie wczesnego dzieciństwa i w wieku przedszkolnym, jeżeli wogóle te pierwsze początki zdawania sobie sprawy z niewłaściwości swego postępowania

można nazwać samokrytyką, to stanowi ją zdanie sobie sprawy z bezpośrednich skutków niewłaściwego postępowania w postaci obawy kary, nagany ze strony starszych. Dziecko w tym wieku uświadamia już sobie w jakiś sposób bezpośrednie skutki niewłaściwego postępowania przez przypominanie sobie pewnych zakazów i nakazów, które skojarzyły się z pewnymi sposobami postępowania. Nie potrafi jednak oczywiście w tym wieku rozpatrywać analitycznie swego postępkę w świetle tych zasad, norm i zakazów. Wynika to stąd, że myślenie dziecka w tym wieku ma charakter konkretno-sytuacyjny, wskutek czego dziecko nie potrafi jeszcze oderwać myślowo swojego postępkę od danej sytuacji i rozpatrywać go w oderwaniu. W późniejszym wieku przedszkolnym pod wpływem powolnego kształtowania się pojęć ogólnych dziecko zaczyna już przyporządkowywać pewne sposoby postępowania pewnym normom i zasadom oraz tłumaczyć je z tego stanowiska. Widać to wyraźnie z wypowiedzi sześciolatniego Jurka, który wyjaśnia swój postępek ze stanowiska zasady „Nie wolno męczyć zwierząt, bo to boli.”

Zbierając dotychczasowe wyniki stwierdzam, że treść zaczątkowej postaci samokrytyki dzieci w wieku wczesnego dzieciństwa i w wieku przedszkolnym odzwierciedla bezpośrednio skutki własnego postępowania na tle konkretnej sytuacji. Dziecko w tym wieku nie potrafi jeszcze wydać jakiegoś ogólnego sądu o swoim postępowaniu, ponieważ brak mu pojęć ogólnych, które zaczynają się dopiero kształtować.

b) Treść samokrytyki dzieci w wieku szkolnym.

W opracowaniu zagadnienia samokrytyki dzieci w wieku szkolnym aż do czasu dorastania opieram się przede wszystkim na pracy A. Busemanna oraz prof. St. Szumana¹, który idąc śladem Busemanna posłużył się jego metodą w swych badaniach nad samooceną młodzieży. Autorzy ci posługiwali się ankietą zadając młodzieży szereg pytań na temat samooceny, na które młodzież miała odpowiadać anonimowo. Pytania te brzmiały następująco (Cytuję je według pracy prof. St. Szumana).

- „1. Opisz swoje zalety, zdolności i dobre cechy. Czy jesteś z siebie zadowolony?
2. Opisz swoje braki, niedostatki i wady: czemu jesteś z siebie niezadowolony i z czego?
3. Napisz czego pragniesz i jakim chciałbyś być?”²)

¹ A. Busemann, *Die Jugend im eigenen Urteil*, Langensalza, 1926, str. 233.

² St. Szuman, *Psychologia wychowawcza wieku szkolnego*, Kraków, 1947, „Wiedza—Zawód—Kultura”, od str. 279.

Oprócz wymienionych autorów zagadnieniem samooceny młodzieży zajmuje się Ł. I. Bożowicz w artykule „Osobienności samosoznania u podrostków”. „Woprosy psychologii”, 1955, nr 1.

Przeprowadzone badania dały podobne wyniki. Według wyników tych badań dzieci szkoły powszechnej w porównaniu ze starszą młodzieżą szkolną licealną oraz ze szkół zawodowych poddają przeważnie ocenie własności fizyczne swojego ciała takie jak zdrowie, siła mięśni, wzrost i wygląd zewnętrzny.

Przykłady na wady fizyczne.

10 lat. „Wady mam takie, że jestem niskiego wzrostu.”

10 lat. „Ja chcę być duży.”¹⁾

Przykłady na zalety.

10 lat. „Uczę się szybko, biegam szybko, mało choruję.”

Samooce na ze względu na własności fizyczne wystąpiła u chłopców ze szkół powszechnych w 48,1%, natomiast u młodzieży gimnazjalnej i licealnej oraz szkół zawodowych tylko w 21%. Różnica między chłopcami i dziewczynkami w samoocenie jest ta, że chłopcy oceniają siebie przede wszystkim ze względu na siłę i sprawność fizyczną, podczas gdy dziewczęta poddają krytycznej ocenie raczej swą urodę. Ideał urody wystąpił u chłopców tylko w 2,3% wypadków, u dziewcząt w 34,2%.

Gdy chodzi o własności psychiczne osobowości i charakteru, to młodzież szkół powszechnych „wyszczególnia tylko małą ilość zalet i wad, cnót i grzechów charakteru.”²⁾ Do takich wad psychicznych najczęściej wymienianych przez dzieci szkoły powszechnej należą.

Kłamstwo: szkoła powszechna	13 %.
gimnazjum	7,6%.
liceum	5,6%.
Lenistwo: szkoła powszechna	18,1%.
gimnazjum	28,5%.
liceum	36,2%.
Kłótniwość (gniewliwość, złośliwość, zawziętość, nieopanowanie, zazdrość itd.):	
szkoła powszechna	32 %.
gimnazjum	27 %.
liceum	20 %.

Jakie wnioski nasuwają się w związku z wyżej omówionymi badaniami nad samooceną młodzieży?

1. Wyniki do jakich doszli wyżej wspomniani autorzy w swych badaniach nad samokrytyką młodzieży zostają częściowo uzasadnione samym postawieniem zagadnienia. Gdyby zamiast żądać od młodzieży wyszczególnienia własnych zalet i wad bez szczegółowego określenia,

¹ St. Szuman, Rozwój psychiczny dzieci..., str 280.

² Tamże, str. 280.

o jakiego rodzaju zalety i wady chodzi — fizyczne czy psychiczne, zażądano wyraźnie od młodzieży, żeby wypowiedziała się o swoim własnym postępowaniu, to napewno zmniejszyłaby się wyraźnie ilość wypowiedzi działwy szkolnej na temat własności fizycznych swego ciała.

2. Z wyżej omówionych badań wynika, że gdy wymagać od dzieci szkolnych samooceny bez dokładnego określenia, czego ona ma dotyczyć, to dzieci przeważnie wymieniają własności fizyczne swego ciała, a spośród własności psychicznych te, które mają charakter bardziej konkretny i przejawiają się wyraźnie w postępowaniu i w czynach. Do nich należą: odwaga, honor, kłamstwo, kłótniowość i lenistwo. Przy czym działwa szkolna wymienia lenistwo mniej często w porównaniu z młodzieżą szkolną starszą.

Z innych badań nad samokrytyką dzieci szkolnych zasługują na uwagę prace R. Miller oraz M. Waszkiewicza.¹⁾ Autorzy ci nie zajmowali się specjalnie badaniem samokrytyki, lecz stosowali ją jako metodę oddziaływania wychowawczego.

M. Waszkiewicz zastosował „śmiałą próbę” przeniesienia na stosunki dzieci tej klasy szkoły podstawowej metody krytyki i samokrytyki.²⁾ Szukając nowych dróg rozwoju swojego zespołu dzieci 4 tej klasy szkoły podstawowej Waszkiewicz wprowadził do zebrań klasowych metodę krytyki i samokrytyki. Wpadł on na pomysł utworzenia Rady Klasy złożonej z zespołowych i gospodarzy. Wynik tej próby z początku był ujemny, albowiem Rada Klasy zaczęła się „rządzić”, co doprowadziło do rozłamu między Radą a pozostałymi uczniami klasy. By opanować zanadto wybujałą władzę zespołowych i gospodarzy, Waszkiewicz wprowadził krytykę i samokrytykę jako formę pracy zespołu na zebraniach klasowych. Dzieci stawiały zarzuty Radzie Klasowej, a Rada Klasowa odpowiadała na te zarzuty.

Przytoczę protokół jednego zebrania, który zilustruje przebieg stosowanej tam krytyki i samokrytyki.

„Później niektórzy chcieli zmienić gospodynię, więc podawali zarzuty przeciw niej. Ona je spisywała, a potem kolejno na nie odpowiadała, lecz nie została ona usunięta ze stanowiska, gdyż zarzuty niektóre były bezpodstawne.”³⁾

Oto co mówi M. Waszkiewicz o wynikach zastosowanej krytyki

---

¹ R. Miller, Organizacja zespołu uczniowskiego w szkole podstawowej 1952, Warszawa, PZWS.

² M. Waszkiewicz, Jak wyrabiam świadomą dyscyplinę w uczniach klasy IV podstawowej, Warszawa, 1951, „Nasza Księgarnia”.

³ M. Waszkiewicz, Jak wyrabiam... str. 23.

i samokrytyki na terenie tej klasy. „Dzięki krytyce i samokrytyce osiągnąłem wyższą jakość pracy i pogłębienie świadomości dyscypliny. Dzieci analizując błędy innych same zaczęły kontrolować swoje czyny. W ten sposób uczestniczyły aktywnie w procesie wychowywania samych siebie.”¹⁾

R. Miller podaje w swojej pracy ciekawy przykład jak wychowawczyni jednej z klas szkoły podstawowej potrafiła swym trafnie postawionym pytaniem nadać skargom, denuncjacjom charakter społeczny, niespodziewany dla samego oskarżyciela i skłonić go do zajęcia samokrytycznej postawy. W odpowiedzi na skargi dziecka wychowawczyni ta odpowiedziała: „Czy wystarczy, że Ty mi to mówisz? Trzeba pomyśleć, dlaczego w naszej klasie dzieją się takie rzeczy, poszukać sposobów, jak to naprawić. Zastanów się i powiedz o tym na zebraniu klasowym.” Następnie za inicjatywą wychowawczynie skarga ta stała się przedmiotem narad klasowych.²⁾

Wychowawczynie ta umiała swym taktem przeobrażać wszystkie skargi dzieci, bądź po prostu w radę wychowawczynie, bądź uczynić z nich pewne wydarzenia klasy, które wskazywały na niedociągnięcia zespołu klasowego i wymagały wspólnej narady dla zaradzenia złu. Ze skargi indywidualnej wychowawczynie ta uczyniła samokrytykę kolektywu.

Z wyżej cytowanych prac wynika, że przy odpowiednim oddziaływaniu wychowawczym wychowawca klasowy może już w średnich klasach szkoły podstawowej umiejętnie kierować przebiegiem samokrytyki dzieci i doprowadzić je do pogłębionej analizy własnego postępowania. Oprócz tego wychowawca może dla celów wychowawczych umiejętnie wykorzystać opinię społeczną kolektywu jako bodziec pobudzający dziecko do samokrytyki.

C. Treść samokrytyki młodzieży szkolnej w wieku od 14 roku życia do 18 lat wzwyż.

W Tab. I podaję zestawienie ilościowe problematyki, która stanowiła treść samokrytyki negatywnej i pozytywnej badanych roczników młodzieży w wieku:

14—15 lat (Młodzież I klas 4 letniego Technikum)

17—18 lat (Młodzież I i II klas licealnych)

Od 18 lat wzwyż (Studenci I r. WSP).

Najpierw zajmę się omówieniem samokrytyki negatywnej.

1. Samokrytyka negatywna.

Załączona poniżej Tab. 2 orientuje na pierwszy rzut oka w proble-

¹ M. Waszkiewicz, Jak wyrabiam... str. 23.

² R. Miller, Organizacja zespołu... str. 119.

matyce samokrytyki negatywnej badanych przeze mnie roczników młodzieży. Z Tab. 2 widać, że zachodzi pewna różnica w treści

Tab. I.

Treść samokrytyki młodzieży					
Samokrytyka negatywna					
L. p.	Treść samokrytyki	Wiek			Razem
		14—15 lat	17—18 lat	Od 18 lat	
1.	Własności fizyczne	9	—	—	9
2.	Nieposłuszeństwo	15	—	—	15
3.	Niewłaściwe zachowanie	21	3	—	24
4.	Wagary	13	3	—	16
5.	Niespełnianie obowiązków	52	33	6	91
6.	Słaba wola	41	40	50	131
7.	Charakter	13	16	48	77
8.	Nawyki	8	11	32	51
9.	Temperament	10	13	35	58
10.	Zdolności	4	11	7	22
	Razem	170	126	178	474
Samokrytyka pozytywna					
1.	Spełnianie obowiązków	5	11	20	36
2.	Silna wola	2	3	12	17
3.	Charakter	11	20	50	81
4.	Temperament	4	6	10	20
5.	Zdolność	10	9	13	32
	Razem	32	49	105	186

Negatywna ocena postępowania i praca nad sobą.

14—15 r. ż.	6,12%
17—18 „	28,40%
Od 18 „	35,45%

samokrytyki młodzieży dorastającej w wieku 14—15 lat, a młodzieży starszej od 17 lat wzwyż. Młodzież dorastająca wymienia pewne wady, których nie znajdujemy już u młodzieży starszej od 17 lat wzwyż albo występują one u tej młodzieży w bardzo nieznacznej ilości. Są to wa-

dy fizyczne (5%) i nieposłuszeństwo (9%). Do wad, które tylko w nieznacznej ilości występują u młodzieży między 17 a 18 rokiem życia, a nie występują już w ogóle u młodzieży starszej od 18 lat wzwyż, należą niewłaściwie zachowanie się (14—15 rok — 14 %, 17—18 rok — 2%) oraz wagary (14—15 rok — 8%, 17—18 rok — 2%). Natomiast młodzież starsza od 18 roku życia podaje częściej inne wady, które u młodzieży dorastającej między 14 a 15 rokiem życia występują rzadziej.

T a b. II.

W a d y	W i e k		
	14—15 r. ż.	17—18 r. ż.	Od 18 r. ż.
1. Wady fizyczne	9 (5%)	—	—
2. Nieposłuszeństwo	15 (9%)	—	—
3. Niewłaś. zachow.	21 (14%)	3 (2%)	—
4. Wagary	13 (8%)	3 (2%)	—
5. Lenistwo	52 (33%)	33 (26%)	6 (4%)
6. Słaba wola	41 (16%)	40 (28%)	50 (18%)
7. Charakter	13 (8%)	16 (13%)	48 (27%)
8. Nawyki	8 (5%)	11 (9%)	32 (18%)
9. Temperament	10 (6%)	13 (10%)	35 (19%)
10. Zdolności	4 (3%)	11 (9%)	7 (4%)
Razem	170	126	178

Dla większej przejrzystości zestawiam w szereg malejący częstość wypowiedzi na poszczególne tematy dla każdego z wymienionych roczników młodzieży.

14—15 r. ż.		17—18 r. ż.		Od 18 r. ż.	
Lenistwo	33%	Lenistwo	30%	Słaba wola	28%
Słaba wola	16%	Słaba wola	28%	Charakter	27%
Niew. zachow.	14%	Charakter	13%	Temperament	19%
Nieposłuszeń.	9%	Temperament	10%	Nawyki	18%
Wagary	8%	Nawyki	9%	Lenistwo	4%
Charakter	6%	Zdolności	9%	Zdolności	4%
Temperament	6%	Niewł. zach.	2%		
Wady fiz.	5%	Wagary	2%		
Nawyki	5%				
Zdolności	3%				

Jak widać z powyższego zestawienia najczęstszą wadą wymienianą przez młodzież są braki, które ujęła pod nazwą „słaba wola”. Gdy weźmiemy pod uwagę wyniki badań Busemanna i prof. Szumana, to widać, że główną wadą dzieci i młodzieży szkolnej, z której one zdają sobie sprawę jest lenistwo. U młodzieży szkolnej w wieku między 14 a 18 rokiem życia lenistwo zajmuje pierwsze miejsce pośród wszystkich wad, natomiast u młodzieży starszej od 18 roku życia spada ono wyraźnie, gdyż wynosi zaledwie 4%. U młodzieży od 18 lat wżwyż pojawiają się inne braki woli, które zajmują pierwsze miejsce pośród innych wad (28%). Słaba wola zajmuje drugie miejsce pośród innych wad u młodzieży w wieku od 14 do 18 roku życia. Gdy zważymy, że lenistwo jest pewną właściwością słabej woli i złączymy obie te grupy razem, to staje się jasne, że największą bolączką wieku dorastania i młodzieńczego są wady woli. Następne z rzędu miejsce po słabej woli zajmują wady charakteru, temperamentu i szkodliwe nawyki. Zdolności nie wykazują jakiegoś charakterystycznego przyporządkowania.

Gdy porównamy obecnie ze sobą poszczególne roczniki ze względu na jakość i częstość występowania poszczególnych wad, to okazuje się, że u młodzieży dorastającej w wieku między 14—15 r. oprócz lenistwa i innych wad woli występuje cały szereg przywar wieku dziecięcego takich jak — niewłaściwe zachowanie (9%), nieposłuszeństwo (9%), wagary (8%) i wady fizyczne (5%). W porównaniu z młodzieżą starszą młodzież dorastająca wymienia rzadziej własności osobowości takie jak charakter, temperament i nawyki. Bardzo wyraźna różnica pod tym względem zachodzi między młodzieżą w wieku 14—15 r. ż. a młodzieżą starszą w wieku od 18 lat. U młodzieży od 18 lat wżwyż cechy osobowości zajmują drugie z rzędu miejsce po woli. Młodzież licealna w wieku 17—18 lat zajmuje tu miejsce pośrednie przechylając się raczej na stronę młodzieży starszej. Dla przykładu przytoczę tu jeszcze raz dane ilościowe dotyczące tych własności.

Młodzież w wieku.					
14—15 lat		17—18 lat		Od 18 lat wżwyż	
Charakter	8%	Charakter	13%	Charakter	27%
Temperament	6%	Temperament	10%	Temperament	19%
Nawyki	5%	Nawyki	9%	Nawyki	18%

Obecnie omówię dokładniej wypowiedzi młodzieży na przykładach. Zacznę od omówienia wad, które stanowią szczególną przywarę in-

dzieży dorastającej w wieku między 14—15 r. ż., a następnie przejdę do własności osobowości.

Wady fizyczne.

Wady fizyczne wymienia tylko młodzież w wieku między 14—15 rokiem życia. (5%) Należą tu takie wady jak krótki wzrok, niezręczność, brzydkie pismo i wady wymowy (jąkanie się i niewyraźna wymowa).

Przykłady.

Chłopak w wieku 14 lat. „Moją wadą jest to, że mam krótki wzrok.”

Inny chłopak w wieku 14 lat. „Brzydko piszę. Pismo zepsułem sobie, gdy byłem w sanatorium, gdyż tam pióra do pisania były same szkrabaki. Mam też słaby wzrok. Zepsułem sobie przez czytanie książek późną nocą.”

Chłopak w wieku 15 lat. „Moją największą wadą jest to, że się jąkam.”

Nieposłuszeństwo.

Nieposłuszeństwo występuje tylko u młodzieży dorastającej w wieku 14—15 lat. (9%) Przez nieposłuszeństwo młodzież określa przewinienie polegające na niepodporządkowaniu się woli starszych — i to zarówno rodziców jak nauczycieli.

Przykłady.

Chłopak w wieku 14 lat. „W domu odnoszę się do rodziców nie całkiem tak, jak się należy. Nie dam sobie zwrócić żadnej uwagi, uważając, że to co robię jest dobre. Czasami (najczęściej w złości) odpowiadam niegrzecznie rodzicom.”

Chłopak lat 14. „Dawniej ojca bałem się strasznie i słuchałem go. Teraz lekceważę go i nic sobie z niego nie robię. Nie słucham także nauczycieli w szkole i nie podporządkowuję się ich rozkazom.”

Wagary.

Wagary to poważne przekroczenie regulaminu szkolnego ze względu na konsekwencje, jakie ono za sobą pociąga. Jest ono dość częstą wadą wieku dorastania. (U młodzieży 14—15 lat — 8%, 17—18 lat — 2%). Wypowiedzi młodzieży na ten temat zasługują na uwagę też z tego względu, że ujawniają przyczyny samowolnego opuszczania lekcji i chodzenia poza szkołę.

Przykłady.

Chłopak w wieku 14 lat. „Często, gdy jestem nieprzygotowany uciekam z lekcji w obawie przed tym, że mogą mnie wywołać i nie odpowiem. Do liceum nie bardzo chciałem iść — a teraz to nie daję sobie rady i często opuszczam. W ogóle jestem zniechęcony. Teraz staram się przełamać to lenistwo, ale z trudem się mi to udaje.”

Chłopak w wieku lat 15. Ja mam dużo złych wad. Nie przychodziłem nieraz do szkoły, bo były trudne lekcje, a następnie ponieważ nie byłem w szkole nie umiałem wykonać różnych zadań z fizyki, matematyki, geometrii i szedłem poza szkołę. W domu mało się uczę, bo nie rozu-

miem zadanych lekcji. Koledzy też mi nie chcą pomóc. A jeżeli nawet coś wytłumaczą, to nic z tego nie rozumiem. Na lekcjach też mało uważam, bo nie rozumiem. W ogóle zniechęciłem się do tej szkoły i nie chce mi się chodzić”.

Dziewczyna lat 15. „Od pierwszego półrocza do trzeciego kwartału zamiast otrzymać lepsze wyniki, otrzymałam gorsze, a przyczyną tego było złe towarzystwo. Koleżanki namawiały mnie do tego, aby zamiast odrabiać lekcje, iść na spacer. Namawiały mnie do tego, aby nie iść do szkoły, lecz na wagary. Rezultat był taki, że nie chciało mi się nie tylko uczyć, lecz nawet chodzić do szkoły. Ale kiedy wykryto kilka koleżanek, że chodzą na wagary, to bałam się iść znowu.”

Dziewczynka lat 17. „Niekiedy, gdy jestem nieprzygotowana nie chce mi się iść do szkoły. Zabieram książki i idę na spacer albo do kina. Najczęściej z koleżankami.”

Niewłaściwe zachowanie się.

Niewłaściwe zachowanie się wymienia najczęściej młodzież dorastająca w wieku 14—15 r. ż. (14%). U młodzieży starszej występuje już bardzo rzadko. (17—18 lat 2%) Składają się na nie niewinne grzeszki wieku dziecięcego polegające na nieprzestrzeganiu obowiązujących regulaminów i przepisów oraz na zwykłym brojeniu i psoceniu. Stosunkowo częste występowanie tych dziecinnych wad u młodzieży dorastającej wskazuje na to, że młodzież ta jest bardzo jeszcze związana swymi sposobami postępowania w życiu codziennym z dzieciństwem, z którego zaledwie, co wyszła.

Przykłady.

Chłopak lat 14. „Na lekcje często spażniam się przez to, że dojeżdżam tramwajem. Często rozmawiam na lekcjach i śmieję się, a nawet czasami przeszkadzam innym. Na przerwach czasami rozbijam się, a nawet podkładam nogę kolegom. Po wyjściu ze szkoły niekiedy biję się z chłopcami, wskakuję i wyskakuję z tramwaju. Czasami jadę na odwrocie, a w autobusie na schodkach. Oto są moje najważniejsze wady.”

Dziewczyna lat 15. „Zbliża się koniec roku szkolnego. W ciągu roku popełniłam błędy na terenie szkoły. Często na lekcji rozmawiałam lub śmiałam się z koleżankami, aż byłam upominana przez profesorów. Była to moja wina, gdyż nie umiałam zaoszczędzić zdrowia i nerwów nauczycieli. Raz byłam zapisana do dziennika na rysunkach, gdyż rozmawiałam z K. i strasznie się śmiałam. Była to moja wina, bo nie mogłam się opanować. Często na lekcjach wróżyłam z koleżanką, zamiast uważać. Razu jednego byłam pytana z geometrii i czegoś nie umiałam. Wtedy profesorka wysłała mnie na miejsce. A koleżanki zaczęły wołać, że nie byłam w szkole i profesorka wymazała mi ocenę niedostateczną. Ale to wcale nie była prawda, bo ja byłam w szkole.”

Dziewczyna lat 17. „Lubię rozmawiać na lekcjach i podpowiadać, przez co przeszkadzam. W ogóle uważam, że niewłaściwe zachowanie się na lekcjach jest moją główną wadą.”

Lenistwo.

Lenistwo to główna wada wieku szkolnego polegająca na niespełnianiu swych obowiązków szkolnych, z których najważniejszym jest przygotowanie się do lekcji. Młodzież szkolna zaczyna sobie zdawać sprawę z tej wady będącej głównym przejawem niewłaściwego postępowania w tym wieku. Lenistwo pojawia się już wyraźnie w szkole początkowej, jak to wynika z badań A. Busemanna i prof. Szumana, które omówiłam powyżej (18%). Wszakże w szkole średniej staje się ono dominującą wadą aż do ukończenia szkoły. Spada ono gwałtownie u młodzieży starszej od 18 roku życia. U studentów pierwszego roku WSP wynosi tylko 4%.”

Znaczne zmniejszenie się lenistwa u młodzieży studiującej można wytłumaczyć zwiększonymi wymaganiami szkoły wyższej i konsekwencjami, jakie za sobą pociąga niespełnianie swych obowiązków — jak na przykład utrata stypendium, zwiększona dyscyplina itp. oraz wzrostem ogólnej dojrzałości psychicznej człowieka dorosłego. Jak wynika z wypowiedzi młodzieży, młodzież zdaje sobie sprawę z niewłaściwości swego postępowania polegającego na niespełnianiu swych obowiązków i przejawia dużo wnikliwości w analizowaniu obiektywnej sytuacji niewłaściwego postępowania.

Przykłady.

Dziewczyna lat 14. „Moją główną wadą jest to, że nieraz ogarnia mnie takie lenistwo, że przez cały dzień nie potrafię wiaść książki do ręki, co odbija się na moich wynikach w szkole w przeciwieństwie do tych dni, kiedy nad nauką przesiedziałybym nawet całą noc. Te parę dni, które mnie w miesiącu ogarniają, odbijają się w nauce — a jednak, gdy mam chęć do nauki, to staram się to nadrobić.”

Dziewczynka lat 14. „Z początkiem roku szkolnego uczyłam się dobrze, ale teraz, kiedy zapachniała mi wiosna, nie chce mi się uczyć. Chociaż jeszcze żadnej dwójki nie oberwałam, nie chce mi się uczyć. Zrobił się ze mnie taki mały leniuszek.”

Chłopak lat 14. „Jeżeli chodzi o szkołę, to muszę przyznać, że gdy tylko wstąpiłem w jej mury ustosunkowałem się do niej poważnie. W miarę czasu zwracałem jednak na nią coraz to mniej uwagi i więcej zajmowałem się rozrywkami. Mogę przytoczyć przykład. We wrześniu nie byłem ani razu w kinie. Byłem pokornutki jak baranek i starałem się wykonywać przykładowie wszystkie należące do mnie prace. W połowie października poszedłem pierwszy raz do kina. Coraz częściej zdarzało mi się od tej pory przychodzić nieprzygotowanym do szkoły lub też odpisywać nie-

odrobione w domu zadania od kolegów w szkole przed lekcjami. Przyczyna leżała oczywiście w mym rosnącym lenistwie. Nieraz, gdy trafiał mi się stopień niedostateczny, przysiadywałem w domu faldów i odrabiałem zaległości. Moje postępowanie z każdym dniem pogarszało się. Na szczęście, ponieważ wyrobiłem sobie dobre o mnie wyobrażenie na początku roku, profesorowie patrzyli na mnie przez palce lub nie dostrzegali tego. Moja częsta bezczynność w domu wyładowywała się w głupich bażgrotach w bloku, na lekcje natomiast ledwo raczyłem spojrzeć. Wiedziałem, że czynię źle, lecz nawet nie chciało mi się tego naprawiać. Teraz z końcem roku tak się rozleniwiłem, że po prostu czuć ode mnie lenistwo z daleka. Często po lekcjach chodzę do kina, zamiast kupić sobie zeszyt, którego mi brak lub jakiś ważny podręcznik.

Bez porównania gorzej przedstawia się sprawa moich obowiązków społecznych. W tym zakresie nie uczyniłem kompletnie nic, za wyjątkiem dwóch referatów. Zawsze po jakimś dokonany „małym przestępstwie” usiłuję wmówić w siebie, że się poprawię. Tak przyrzekam i teraz nie wiem jeszcze, czy moja słaba wola zdoła usłuchać dobrych chęci.”

Dziewczynka lat 17. „Mając dobre zdolności i dosyć dobre warunki mieszkaniowe powinnam być jedną z pierwszych uczennic. Jednak nie podchodziłam do obowiązków szkolnych, jak należy. W domu nie przygotowywałam się. Zadań w domu zazwyczaj nie odrabiałam, chociaż mogłam. Za to w szkole odrabiałam swe zadania z jednej lekcji na drugą. Bardzo często też nie uważałam na lekcjach i urządzałam figle.”

Wypowiedzi młodzieży szkolnej w wieku dorastania na temat swojego lenistwa są zastanawiające ze względów wychowawczych. Należałoby przedsięwziąć sposoby walki z nim z uwzględnieniem praw rozwojowych młodzieży w tym wieku. Lenistwo młodzieży w wieku dorastania ma swoje podłoże fizjologiczne w osłabieniu organizmu na skutek ważnych procesów związanych z dojrzewaniem fizycznym, które pochłaniają wiele energii dojrzewającego organizmu. I na pewno tu tkwi właściwa przyczyna organiczna niechęci do pracy i nauki, która przy braku odpowiedniego oddziaływania wychowawczego przeobraża się w lenistwo.

Gdy przyjrzymy się bliżej częstotliwości występowania lenistwa u młodzieży, widać wyraźnie, że największe nasilenie tegoż przypada na okres dorastania.

Lenistwo w wypowiedziach dzieci i młodzieży.

Wiek szkoły powszech.	Szkoła śred.	Szkoła wyż.
7—14 r. ż.	14—15 r. ż. 17—18 r. ż.	Od 18 r. ż.
18 ⁰ / ₀	33 ⁰ / ₀ 30 ⁰ / ₀	4 ⁰ / ₀

Dokładne badania wyników nauczania (młodzież sama przyznaje się do pogorszenia wyników) oraz wyczynów chuligańskich (wagary — 80%) pojawiających się u młodzieży dorastającej, wymagałoby wyciągnięcia wniosków pedagogicznych, gdy chodzi o oddziaływanie wychowawcze na młodzież w tym wieku. Młodzież sama wypowiada się niekiedy na temat zmian dokonujących się w niej w tym wieku. Przytoczę tu bardzo charakterystyczne dwie wypowiedzi.

Chłopak lat 14. „Jestem zdolny, ale nie chce mi się uczyć. Rozmawiam na lekcjach i nie uważam. Nie chce mi się w szkole uczyć. Chcę być porządnym człowiekiem. Mogę być poważny, ale przechodzę wiek cieliący. W domu nie słucham rodziców. Lubię ładne dziewczynki. Odpowiadam starszym ordynarnie. Przeklinam dosyć. Jest ze mnie kinoman. Pomagam w domu rodzicom. Jestem „złote dziecko”. Uczę się dobrze języków obcych, zwłaszcza angielskiego.”

Chłopak lat 14 : 7 m. „Obecnie jestem w takim okresie, że jest mi wszystko jedno. Na przykład, nie chce mi się nic uczyć. Jestem z wszystkiego niezadowolony. Ojca ani matki nie chce mi się słuchać. Nie wiem, czy każdy chłopiec przechodzi taki okres. Pytałem się starszego ode mnie gościa i mówił mi, że jego postępowanie w tym wieku budziło również zaniepokojenie. Ja lubię teraz tylko kino i dziewczynki. Lubię bardzo zabawy, na które często chodzę. Obecnie zdaje mi się, że staję się poważniejszy.”

Konsekwencje, jakie pociąga za sobą lenistwo, a mianowicie pogorszenie wyników nauczania i obawa nie przejścia do następnej klasy, pobudzają młodzież do zrywów i do walki ze swym lenistwem.

Dziewczynka lat 15 : 5 m. „Z początkiem roku szkolnego powiedziałam sobie, że będę się uczyła z dnia na dzień i postaram się być dobrą uczennicą. Jednak powiedzieć jest łatwiej niż wykonać, więc zaczęłam się zaniedbywać coraz bardziej. Bardzo często miałam jak najszczerze chęci zabrać się do nauki i siadłam z książką. Mogłam tak siedzieć przez cztery godziny, ale ucząc się myślałam o czym innym i nie nauczyłam się nic. Dopiero przed okresami zabierałam się do nauki i uczyłam się całymi dniami i nocami. Staralam się jak najbardziej naprawiać to, co przeskrobałam dotychczas. Obecnie pracuję dużo nad tym, żeby naprowadzić się na dobrą drogę.”

Słaba wola

Spośród wszystkich własności osobowości młodzież najczęściej poddaje krytyce własności swej własnej woli jako tzw. „słabą wolę”, uzależniając od niej niewłaściwość swego postępowania. Słaba wola w ujęciu młodzieży to lenistwo, które wyżej omówiłam, następnie brak wytrwałości, samodzielności i zdecydowania.

Przez brak wytrwałości młodzież rozumie zniechęcanie się i załamywa-

nie pod wpływem trudności zewnętrznych i wewnętrznych w spełnianiu swych obowiązków.

Przez brak samodzielności rozumie młodzież potrzebę bodźca zewnętrznego dla wykonywania swych obowiązków, czy to w formie przymusu, nadzoru, czy też zachęty ze strony osób postronnych.

Brak decyzji tłumaczy młodzież trudnościami w powzięciu decyzji i ciągłym wahaniem się. Przez upartość rozumie młodzież stawianie swojej woli na pierwszym miejscu mimo rozumnego uznawania argumentów drugiej strony.

Występowanie wymienionych własności nie było związane z wiekiem, chociaż na ogół częstość wypowiedzi na temat słabości woli wzrastała z wiekiem. Poniżej zestawiam wypowiedzi młodzieży na temat słabości woli.

T a b. III.

Młodzież	Brak wytrwał.	Brak decyzji	Brak sam.	Upartość	Razem
14—15 r. ż.	14	2	15	10	41
17—18 „	25	1	7	7	40
Od 18 „	25	4	10	11	50
Razem „	64	7	32	28	131

Przykłady.

Dziewczynka lat 15. „Mówiąc szczerze to jestem zdolny leń i mam słomiany zapał. Na początku każdego roku szkolnego przyrzekam sobie, że będę pracowała, tak jak mnie stać na to, ale po upływie paru miesięcy zniechęcam się i opuszczam się w pracy. Bardzo często zdarzało się, że przychodziłam do szkoły całkiem nieprzygotowana licząc na los szczęścia. To dlatego, że mam słabą wolę i nie potrafię dotrzymać swych postanowień.”

Chłopak lat 14: 7 m. „Kiedy mam zadane lekcje to pomimo, że chciałbym je szybko odrobić, nie mogę się zmusić do tego. Trzeba mi zawsze kogoś, żeby stał nade mną. Potem, gdy już się wezmę do pracy, odrabianie lekcji sprawia mi przyjemność. Mam słabą wolę i nie mogę się zmusić od razu.”

Dziewczynka lat 17. „Jeżeli chodzi o moje obowiązki szkolne, to nie wywiązałam się z nich należycie. Przyczyną tego jest moja słaba wola i lenistwo. Nie mogę się zmusić do systematycznej pracy i bardzo szybko zniechęcam się byle jakimi trudnościami. Gdy na przykład nie

mogę nauczyć się niemieckiego i dostanę niedostatecznie, to w ogóle przestają się uczyć tego przedmiotu, a uczę się tych, które lubię."

Student WSP (19 lat). „Charakter mój, a raczej moje postępowanie nie jest doskonałe, a wprost przeciwnie.. Zapalę się niekiedy do wykonania jakiegoś wysiłku, lecz nigdy nie dopnę celu. Tak na przykład chodząc do szkoły na lekcje biologii, słyszałem wykład o pszczelnictwie i od tego czasu chodziła za mną myśl założenia pasieki, choćby jak najmniejszej. I co się okazało. W ciągu miesiąca zbudowałem sobie ul bez narzędzi, a nawet udałem się na kurs pszczelarski, a potem po dłuższym upływie czasu sprawiłem sobie pasiekę, początkowo trójkę. Z początku bardzo dbałem o rójki, ale gdy w celu dokarmiania poszedł bez siatki ochronnej i zostałem pogryziony, straciłem do tego ochotę i pszczoły stały mi się obojętne.

Podobnych przykładów mógłbym przytoczyć o wiele więcej z mojego życia. Na uwagę zasługuje też to, że nieraz moje chęci przeradzają się w zawziętość i upór zbyt głupi. Występuje to szczególnie przy jakiejś poważnej pracy, gdy druga osoba widząc moje zamierzenia i porównując me siły powie, że nic z tej pracy nie będzie. Wtedy budzi się we mnie zawziętość pokazania mego ja i dokonania zamierzonego zadania. Gdyby ktoś chciał uczynić jakieś aluzje pod moim adresem, to jestem gotów do bitki, a nawet dopuścić się poważnych obrażeń ciała.

Pracując na dość poważnym odcinku młodzieżowym, poświęcam dużo siły dla pracy społecznej. Gdy jednak osiągałem upragnione rezultaty, opanowywała mnie chwilowa niechęć i lenistwo. Nowe jednak zadania i nowa praca potrafiła mnie zainteresować i pobudzać do następnej pracy.

Zatem poważnym brakiem mojego postępowania jest zapalczywość i szybka rezygnacja z zamierzonego celu, jak też w niektórych momentach słaba wola. Słabość mej woli ujawnia się wtedy, gdy zamierzenia moje napotykają od samego początku na niepowodzenie. Wówczas z obojętnością porzucam sprawę, której poświęciłem dużo wysiłku."

Wady charakteru.

Przez wady charakteru młodzież rozumie negatywne własności charakteru jak kłamstwo, brak odwagi, sugestywność. Następnie takie własności charakteru, które odzwierciedlają stosunek do innych ludzi jak egoizm, brak poczucia koleżeńskiego bądź też takie własności, które odzwierciedlają stosunek do samego siebie. Należą tu zarozumiałstwo i brak krytycyzmu.

Młodzież starsza od 17 lat wzwyż wymienia częściej wady charakteru od młodzieży w wieku 14—15 lat. Podczas gdy u młodzieży w wieku 17—18 lat wady charakteru występują w 13⁰%, to u młodzieży w wie-

ku 14—15 lat w 8⁰/. W Tabeli IV poniżej podaję wykaz wad charakteru, które wystąpiły u badanej młodzieży.

T a b. IV

Wady charakteru	14—15 r. ż.	17—18 r. ż.	Od 18 r. ż.	Razem
Niekoleżeńskość	2	3	11	16
Zazdrość	1	1	3	5
Skrytość	—	3	10	13
Egoizm	—	1	3	4
Zarozumiałość	5	3	7	15
Kłamstwo	4	2	2	8
Brak odwagi	—	2	4	6
Sugestywność	1	—	4	5
Brak zasad postępowania	—	1	4	5
Razem	13	16	48	77

Przykłady.

Niekoleżeńskość i egoizm.

Chłopak lat 14. „Z kolegami często się gniewam, gdyż jestem pyśzałkowaty. Gdy mi któryś z nich coś powie, to biję się zaraz i wyzywam ordynarnymi wyrazami. Nie lubię też nikomu nic pożyczyć, żeby mi nie zniszczyli. W domu robię się ważny, że chodzę do VIII kl. i biję młodsze rodzeństwo.”

Chłopak lat 15. „Mój stosunek do kolegów nie jest nadzwyczajny. Jestem zarozumiały. Wyolbrzymiam siebie. Wydaje się mi, że ja wszystko potrafię, a oni nic.”

Chłopak lat 18. „Moje życie samotne od dzieciństwa nauczyło mnie tego, że najpierw trzeba myśleć o sobie, a potem o innych. Jestem nastawiony zawsze na to, żeby nie dawać swego czasu nigdzie indziej, gdy jest mi potrzebny na me obowiązki. Wiem, że jest to sobkostwo, ale życie moje samo mną tak kieruje. Znajdując się w otoczeniu kolegów staję się zgryźliwy i zamknięty w sobie, co nie sprzyja zupełnie sympatii koleżeńskiej.”

Zazdrość.

Dziewczyna lat 17. „Moją wielką wadą jest zazdrość. Nie wiem, czy są jakieś metody, któreby chociaż częściowo mogły ją usunąć, wytrzebić „z mej duszy”, gdyż tak bardzo pragnę się jej pozbyć. Zazdroszczę siostrze, koleżankom, wszystkim. Często nawet nie zdaję sobie sprawy, że

wyrażam jakiś sąd niepochlebny o kimś, tylko pod wpływem zazdrości."

Skrytość, upartość.

Dziewczyna lat 18. „Moją największą wadą charakteru jest upartość, skrytość i brak zaufania do ludzi. Często, gdy mi ktoś coś powie, podejrzewam go o złośliwość i obrażam się na niego. Potem żałuję tego, ale trudno tak zaraz zwalczyć w sobie tę wadę."

„Upartość też noszę w sobie. Niejednokrotnie myślę, że powinnam kogoś posłuchać i zrobić tak, jak on każe, ale z drugiej strony nasuwa się mi myśl, że odbiłoby się to ujemnie na mojej osobie.

„Jestem zamknięta w sobie i nie mam zaufania do ludzi. Nieraz, gdy mi się coś złego zdarzy, to nigdy nikomu o tym nie powiem nawet rodzonej matce. Potem, gdy to wyjdzie na jaw i dostanę burę za to, że nie powiedziałam, to żałuję. Ale ja już jestem taka, że nie potrzebuję niczyjej pomocy, bo myślę sobie, że ten ktoś będzie się chwalił, że zrobił mi coś dobrego albo jeszcze mi zaszkodzi. Wolę sama męczyć się aniżeli przyznać się komuś, żeby mnie nie wyśmiał jeszcze.

Tak samo nie mam zaufania do koleżanek. Unikam dzielenia się swoimi przeżyciami, bo z góry wiem, że nikt mnie nie zrozumie. Wiem, że to wada charakteru i oceniam ją ujemnie."

Temperament.

Temperament występuje u młodzieży w wieku 14—15 lat w 6%, w wieku 17—18 lat w 10%, w wieku od 18 lat wzwyż w 19%. Jako temperament młodzież określa sposób reagowania na działające bodźce otoczenia w zależności od własności systemu nerwowego — szczególnie szybkości przebiegu procesów nerwowych i braku równowagi procesów pobudzania i hamowania. Jako ujemne własności swojego temperamentu młodzież wymienia wybuchowość, drażliwość i brak pohamowania.

Przykłady.

Chłopak lat 15. „Jestem bardzo wybuchowy. Nie mogę zapanować nad moimi uczuciami. Gdy mi ktoś coś powie i dokucza, to zaraz biję się."

Dziewczynka lat 17. „Jestem bardzo niezrównoważona, chociaż zdaję sobie z tego sprawę, że jest to poważna wada charakteru. Bardzo łatwo daję się wyprowadzić z równowagi i urządzam awantury. Potem przepraszam, lecz już jest za późno."

Chłopak lat 19. „Jestem bardzo wybuchowy i lubię się złościć. Czasem w zdenerwowaniu stać mnie na czyny krańcowe."

Złe nawyki.

Złe nawyki u młodzieży w wieku 14—15 lat (5%), to przeważnie łakomstwo i używanie ordynarnych wyrażeń, a u młodzieży od lat 17 uży-

wanie ordynarnych wyrażań i palenie papierosów. (17—18 lat — 9%, 18—19 lat 18%)

Przykłady.

Chłopak 15 lat. „Moją wielką wadą jest używanie ordynarnych wyrażań przy każdej okazji, czy trzeba, czy nie trzeba. Ojciec już raz zbił mnie za to, lecz to nic nie pomogło.”

Dziewczynka lat 14. „Moją wielką wadą jest łakomstwo. Lubię się objadać słodyczami. Wydaję na nie wszystkie swoje pieniądze — a często też łasuję w domu co się da, chociaż mam młodsze rodzeństwo.”

Chłopak lat 17. „Do zeszłego roku myślałem, że nigdy nie przyczepi się do mnie ta plaga, jaką jest palenie papierosów. Przez wakacje przebywając na obozie szkoleniowym nauczyłem się palić i nie potrafię się odzwyczaić. Palę od 15 do 20 dziennie. Wydaję na papierosy pół mego stypendium.”

Zdolności.

Zdolności nie wykazują jakiejś prawidłowości ze względu na częstość występowania u badanych przeze mnie roczników młodzieży. Zdolności stanowią raczej przedmiot samopoznania aniżeli samokrytyki. Młodzież stwierdza tylko pewne braki w zakresie swych zdolności.

Przykłady.

Chłopak lat 15. „Jestem słabym uczniem i mało przykładam się do nauki, chociaż mam słabe zdolności.”

Dziewczyna w wieku 18 lat. „Jestem uczennicą słabą, ale nie moja w tym wina, bo jestem tak mało zdolna i inteligentna. Chociaż dużo nieraz wiem, to nie potrafię tego powiedzieć, a to właśnie brak inteligencji jak również zdolności.”

Dziewczyna w wieku 18 lat. „Może nie jestem tak zdolna jak pilna. Nadrabiam swe braki wytrwałą i sumienną pracą.”

2. Samokrytyka pozytywna.

Z zestawienia Tab. I wynika, że młodzież od 17 lat wzwyż w porównaniu z młodzieżą dorastającą w wieku 14—15 lat wymienia częściej pozytywne własności swej osobowości oraz wskazuje częściej na aktualną pozytywną pracę nad sobą w celu wykorzenia swych wad i braków. Przytaczam niżej te dane.

Tab. V.

Młodzież	Negat. ocena i pozyt. praca	Obowiąz- kowość	Silna wola	Charak- ter	Tempe- rament	Zdol- ności	Razem
14—15 lat	8 (12%)	5	2	11	4	10	32
17—18 lat	28 (40%)	11	3	20	6	9	49
Od 18 lat	35 (45%)	20	12	50	10	13	105

Podczas gdy u młodzieży w wieku 14—15 lat negatywna ocena siebie i praca nad sobą występuje tylko w 12⁰%, to u młodzieży w wieku 17—18 lat w 40⁰%, a u młodzieży w wieku od 18 lat wzwyż w 45⁰%. Gdy chodzi o częstość wypowiedzi stwierdzających pozytywne właściwości u siebie obliczone w stosunku do ilości osób w danej grupie, wynosi ona dla poszczególnych roczników:

14—15 lat 17⁰%

17—18 lat 26⁰%

Od 18 lat wzwyż 57⁰%.

Dane te wskazują, że z wiekiem wzrasta coraz bardziej samopoznanie i samokrytyka młodzieży, gdyż młodzież starsza od 17 lat wzwyż orientuje się coraz lepiej nie tylko w swych słabych stronach, lecz także w silnych, a jednocześnie wzmacnia pracę nad usunięciem swych wad.

Przykłady.

Chłopak lat 19. „Uczęszczając do szkoły średniej często paliłem papierosy mimo ostrego zakazu władz szkolnych. Po ukończeniu tej szkoły zacząłem odzwyczajać się od palenia i teraz, gdy mnie koledzy częstują, odmawiam, chociaż muszę w to włożyć dużo wysiłku. Tak samo będąc zdenerwowanym, mam pragnienie palić, lecz zmuszam się do niepalenia. Tak, że już przeszło rok nie paliłem papierosa i mam nadzieję, że już nigdy do tego nie dojdzie.

Moją wadą jest jeszcze, że nie dowierzam własnym siłom. Występowało to jeszcze dość wyraźnie na sesji egzaminacyjnej, lecz po zdaniu egzaminów na stopień bardzo dobry, uwierzyłem w swe siły, odkryłem samego siebie. Nie myślę jednak być zbyt pewnym siebie, bo to z biegiem czasu może też doprowadzić do waży. Przyjąłem tutaj zasadę mierzyć zamiary na swoje siły i co jak dotąd mi się udaje.”

Dziewczyna lat 18. „Jestem dość poważna, nie lubię się za dużo śmiać. Uważam, że należy wiedzieć, gdzie i jak z kim żartować. Z zasady jestem nerwowa, ale zaraz się uspokajam, gdy mnie ktoś zdenerwuje. W tej sytuacji mimo, że jestem w stanie podniecenia, nikogo nie obrażę, gdyż panuję nad sobą. Jeśli ktoś zwróci się do mnie z prośbą, to zawsze mu użyczę. Mam po prostu dobre serce i niczego nie żałuję, co komu dam. Nie jestem wcale zazdrosna. Nikomu nigdy nie zazdrościłam i życzę innym wszystkiego dobrego.

Jestem bardzo uparta i na tym tle dochodzi do konfliktu między mną a innymi. Nigdy nie lubię kpić z innych i wyśmiewać się, a co do obmawiania innych, to mi się nie zdarzy. Co do woli, to mam silną wolę. Jeżeli coś sobie postanowię, to zawsze zrobię, chociaż by nie wiem co mi przeszkadzało. Jestem pracowita i wytrwała. Zapał mam nie słomiany i to najbardziej mnie charakteryzuje. Lubię samodzielność i jeżeli mam coś

zrobić sama, to mnie bardzo cieszy. W razie powzięcia decyzji, zabieram się natychmiast do realizacji. Jeżeli nie uda mi się wykonać tego zaraz, to będę tak długo myślała o tym aż wykonam. Z tego wynika, że jestem konsekwentna. Lubię się natomiast złościć często, ale staram się opanować. Lubię każdego uszanować, ale nie lubię, gdy ktoś kogos nie uszanuje. Bardzo lubię dzieci i zawsze stoję w ich obronie."

Wnioski.

Gdy śledzić treść samokrytyki od początkowego jej pojawiania się w dzieciństwie aż do wieku młodzieńczego, to widać zmiany, jakie w niej zachodzą. Treść samokrytyki dziecka we wczesnym dzieciństwie — jeżeli w ogóle można tu używać wyrażenia samokrytyka — stanowi odzwierciedlenie bezpośrednich skutków niewłaściwego postępowania na tle konkretnej sytuacji. Małe dziecko nie potrafi wydać jeszcze ogólnego sądu o swym postępowaniu na podstawie uogólnienia swojej dotychczasowej wiedzy, gdyż jest ono nastawione wyłącznie na aktualną rzeczywistość, w której żyje. Jest ono całkowicie pochłonięte tym, co robi w danej chwili i czym się bawi, wskutek czego nie potrafi zająć postawy obserwatora wobec siebie. Dziecku aż do wieku dorastania obce jest nastawienie egorefleksyjne, polegające na zastanawianiu się nad sobą, nad swym postępowaniem. Przynajmniej tak jest u dzieci normalnych, niekrzywdzonych przez innych, które rosną pod zdrową opieką wychowawczą dorosłych. Da się to wytłumaczyć między innymi własnościami myślenia małego dziecka. Myślenie dziecka aż do wieku przedszkolnego ma charakter konkretno sytuacyjny i związane jest z działaniem. Dziecko w tym wieku nie potrafi jeszcze przeprowadzić myślowej analizy swojego postępowania w oderwaniu od konkretnej sytuacji. Stąd też myślowo związane jest ono z konkretną sytuacją, w której działa i nie wybiega poza nią.

W wieku szkolnym pod wpływem rozwijającego się myślenia abstrakcyjnego, dziecko jest już w stanie wydać jakiś ogólniejszy sąd o swym własnym postępowaniu, przyporządkowując je jakiejś zasadzie obowiązującej. Jak wykazują badania nad samooceną dzieci w wieku szkolnym (A. Busemanna, prof. St. Szumana) treść samokrytyki młodzieży w tym wieku stanowią przede wszystkim fizyczne własności ciała, a z własności osobowości tylko te, które mają wyraźnie konkretny charakter i ujawniają się łatwo w postępowaniu. Są to: nieposłuszeństwo, kłamstwo, lenistwo, kłótniowość i inne. Spośród pozytywnych własności znajdują się na pierwszym miejscu odwaga i honor.

Wyraźny wzrost w treści samokrytyki występuje z wkroczeniem działwy w okres dorastania. U młodzieży zaczyna się pojawiać wtedy nastawienie egorefleksyjne znajdujące swój wyraz w zastanawianiu się nad sobą — nad własnościami swej osobowości takimi jak wola, charak-

ter, temperament, zdolności i utrwalone już nawyki. Następujące własności osobowości były najczęstszym przedmiotem samokrytyki młodzieży począwszy od wieku dorastania.

Treść samokrytyki	14—15 lat,	17—18 lat,	od 18 lat wzwyż
Lenistwo	33 ⁰ / ₀	30 ⁰ / ₀	4 ⁰ / ₀
Słaba wola	16 ⁰ / ₀	28 ⁰ / ₀	28 ⁰ / ₀
Charakter	8 ⁰ / ₀	13 ⁰ / ₀	27 ⁰ / ₀
Temperament	6 ⁰ / ₀	10 ⁰ / ₀	19 ⁰ / ₀
Nawyki	5 ⁰ / ₀	9 ⁰ / ₀	18 ⁰ / ₀
Zdolności	3 ⁰ / ₀	2 ⁰ / ₀	4 ⁰ / ₀

Gdy chodzi o różnicę treści samokrytyki młodzieży poszczególnych roczników, to przedstawia się ona następująco. Młodzież w wieku dorastania wymienia najczęściej lenistwo jako główną wadę, a pozostałe własności osobowości znacznie mniej w porównaniu z młodzieżą starszą. U młodzieży dorastającej występuje jeszcze dużo wad, które stanowią główne przywary wieku dziecięcego — takie jak nieposłuszeństwo, niewłaściwe zachowanie się, kłamstwo i inne. Wady te albo wcale nie występują już u młodzieży starszej albo w znikomej ilości.

Głównym przedmiotem samokrytyki młodzieży starszej od 18 roku wzwyż były własności osobowości takie jak: słaba wola, charakter, temperament i nawyki. Młodzież w wieku między 17—18 rokiem życia zajmuje miejsce pośrednie między młodzieżą dorastającą a młodzieżą starszą od 18 roku życia wzwyż, przechylając się raczej na stronę młodzieży starszej z wyjątkiem jednej wady — lenistwa, które zajmuje u niej pierwsze miejsce spośród wszystkich wad podobnie jak u młodzieży dorastającej. Samokrytyka pozytywna młodzieży starszej wskazuje na to, że młodzież ta lepiej orientuje się nie tylko w swych słabych stronach, lecz także w dodatnich.

Dojrzewanie w poznawaniu siebie.

Zajmując się w poprzednim rozdziale treścią samokrytyki dzieci i młodzieży stwierdziłam, że dziecko do wieku dorastania nie ma nastawienia egorefleksyjnego polegającego na zastanawianiu się nad sobą i analizowaniu własnego postępowania. Dziecko w tym wieku jest nastawione wyłącznie na otaczającą je rzeczywistość i pochłonięte swą działalnością i zabawą, a gdy niekiedy uświadamia sobie niewłaściwość swego postępowania, to tylko w wyjątkowych okolicznościach, pod wpływem bez

pośrednich skutków, jakie ono pociągnęło za sobą bądź też na skutek ingerencji innych.

Zainteresowanie własną osobowością pojawia się dopiero u młodzieży dorastającej. Dotyczy ono najpierw fizycznych własności ciała, a następnie przejawia się w zwracaniu uwagi na te własności osobowości, które są łatwo dostępne obserwacji jak na przykład nieposłuszeństwo, obojętność, kłamstwo, a dopiero potem przechodzi w zainteresowanie istotnymi własnościami swej osobowości takimi jak — wola, charakter, temperament, zdolności i utrwalone już nawyki.

Innym aspektem dojrzałości treści samokrytyki młodzieży starszej była samokrytyka pozytywna. Wskazywała ona na lepsze orientowanie się we własnościach swej osobowości — nie tylko negatywnych, lecz także pozytywnych.

Następną własnością samokrytyki oprócz jej treści jest dojrzewanie w poznawaniu siebie, które znajduje swój wyraz w coraz głębszej analizie przyczyn i skutków własnego postępowania. Młodzież starsza od 17 lat wzwyż wykazuje większą dojrzałość w analizie swego postępowania od młodzieży w wieku 14—15 lat. Wskazuje na to częstsze występowanie u młodzieży starszej bardziej dojrzałej postaci samokrytyki. Wnioski te opieram na następujących danych.

a) Analiza samokrytyki ustnej badanej przeze mnie młodzieży w wieku 14—15 lat, w wieku 17—18 lat i od 18 lat wzwyż, przeprowadzonej na zebraniach młodzieżowych, naradach produkcyjnych i lekcjach wychowawczych.

b) Analiza samokrytyki pisemnej tych samych roczników młodzieży.

a) Analiza samokrytyki ustnej młodzieży.

Młodzież	Reakcja obronna	S a m o k r y t y k a		Razem
		powierzch.	pogłęb.	
14—15 r. ż.	51 (30%)	80 (47%)	39 (23%)	170 (100%)
17—18 r. ż.	14 (11%)	49 (39%)	66 (50%)	129 (100%)
Od 18 r. ż.	5 (4%)	44 (40%)	64 (56%)	114 (100%)
Razem	72	171	170	413

Analiza samokrytyki ustnej badanej przeze mnie młodzieży wskazuje, że podczas gdy u młodzieży w wieku 14—15 lat przeważa samokrytyka powierzchowna (47%), to u młodzieży od 17 lat przeważa samokrytyka

pogłębiona. Samokrytyka pogłębiona wynosi u młodzieży w wieku 17—18 lat — 50%, u młodzieży w wieku od 18 lat wzwyż 56%.

b) Analiza samokrytyki pisemnej.

W Tab. VII podaję wyniki analizy samokrytyki pisemnej badanej przeze mnie młodzieży.

T a b. VII.

Młodzież	Reakcja obr.	S a m o k r y t y k a			Razem
		powierz.	pogłęb.	dojrzała	
14—15 r. ż.	—	39 (61%)	18 (28%)	8 (12%)	62 (100%)
17—18 „	—	—	41 (60%)	28 (40%)	69 (100%)
Od 18 lat	—	—	45 (55%)	35 (45%)	80 (100%)
Razem	—	39	104	71	214

Analiza samokrytyki pisemnej daje podstawy do wyciągnięcia wniosków o samokrytyce dojrzałej będącej podstawą działania, ponieważ młodzież wypowiada się w niej na temat pracy prowadzonej nad sobą. Wyniki przeprowadzonej analizy samokrytyki pisemnej wskazują na to, że u młodzieży od 17 lat wzwyż oprócz samokrytyki pogłębionej (60%) zaczyna odgrywać poważną rolę samokrytyka dojrzała będąca podstawą działania. Samokrytyka dojrzała wystąpiła u młodzieży w wieku 17—18 lat w 40%, u młodzieży od 18 lat wzwyż w 45%. U młodzieży w wieku 14—15 lat przeważa samokrytyka powierzchowna (61%).

Samokrytyka powierzchowna.

Przykłady.

Dziewczynka w wieku 15 lat. „Wynikiem tego, że się nie uczyłam było to, że podczas gdy w pierwszym i drugim okresie miałam wyniki pozytywne, to w trzecim okresie miałam jedno niedostateczne, a to dlatego, że nie bardzo się uczyłam morfologii.”

Dziewczynka w wieku lat 15. „Zbliży się koniec roku szkolnego. No i co. Trzeba siedzieć po nocach i kuć. Kto wie, czy dam sobie radę. Przyczyną tego jest to, że się nie uczyłam.”

Samokrytyka pogłębiona.

Ciekawe są refleksje młodzieży w wieku 14—15 lat będące uogólnieniem dotychczasowego postępowania. Tak na przykład dziewczynka piętnastoletnia pisze: „Po prostu szkoły nie uważałam do tej pory za to, z czego będę kiedyś zadowolona, że mogłam do niej uczęszczać.

Myślałam tylko o tym, żeby przyjść, posiedzieć, a raczej przespać i iść do domu lub kina."

Inna dziewczynka w wieku 15 lat pisze: „Wiem, że źle zrobiłam, że nie uczyłam się, bo nie uczę się dla nikogo tylko dla siebie."

Inna dziewczynka w wieku 15 lat: „Zrozumiałam teraz, że chcąc otrzymać wykształcenie trzeba się uczyć. Przekonałam się, że bez nauki nic nie wskóram. Nieraz rodzice mówili mi, że jak nie będę się uczyła, to bez nauki będzie mi źle. Pomału jednak doszłam do wniosku, że nie warto tak dalej robić. Przekonałam się, że tą drogą daleko nie zajdę."

Brak dojrzałości samokrytyki młodzieży dorastającej znajduje swój wyraz w tym, że samokrytyka ta w wielu wypadkach nie staje się jeszcze podstawą działania. Oto co mówi na ten temat jeden z chłopców w wieku 14 lat. „Byłbym lepszym chłopcem, gdybym nad sobą pracował, ale się na to nie zanosì."

Chociaż i w tym wieku zdarzają się wypowiedzi młodzieży o pracy nad sobą.

Dziewczynka w wieku 15 lat pisze o sobie: „Obecnie przyrzekłam sobie, aby na wagary nie chodzić. Ale czy przyrzeczenia dotrzymam, to nie wiem, bo mam słaby charakter. Staram się wyrobić charakter od spełniania najmniejszych przyrzeczeń. Od kilku tygodni wzięłam się znowu ochoczo do nauki i staram się dobić do celu, aby przy końcu roku otrzymać oceny pozytywne."

Samokrytyka dojrzała.

U młodzieży od 17 roku życia stwierdza się coraz częściej głębszą analizę własnego postępowania będącą uogólnieniem dotychczasowego doświadczenia, a jednocześnie stanowiącą podstawę dla pracy nad sobą.

Przykłady.

Dziewczynka w wieku 17 lat. „Przyznać się muszę, że w tamtym roku moje postępowanie było bardzo nieodpowiednie. Przede wszystkim stawiałam sobie obowiązki szkolne na ostatnim miejscu. Przyznam się szczerze, że cieszyły mnie zupełnie inne rzeczy, które ujemnie wpływały na moje postępy w nauce. Dopiero przy końcu, gdy już zagrażało mi, że nie przejdę, zaczęłam pracować nocami. Gdy zaczęłam się zastanawiać, dlaczego od początku roku szkolnego nie uczyłam się, to rozumiałam, że źle zrobiłam. Jeżeli mam podać przyczynę, to jak wspomniałam, z początku cieszyły mnie inne rzeczy. Może jeszcze i to wpłynęło, że miałam za dobrze w domu. Rodzice mi na wszystko pozwalali.

Ale, gdy się zastanawiam, co ja będę miała na przyszłość z tego, to dochodzę do wniosku, że muszę długo nad sobą pracować, żeby całkowicie zmienić swoje postępowanie. Tylko nauka, a nie co innego za-

pewni mi dobrą przyszłość. Mam lat 17 i dopiero teraz zaczynam wszystko dobrze rozumieć. Jak ciężko rodzice na mnie pracują, a ja właśnie nic nie zrobiłam dla nich.

Obecnie staram się systematycznie uczyć, jednak niekiedy ogarnia mnie dziwna niechęć. Niechęć tę zawsze staram się w sobie zwalczyć i opanować się, co udaje się mi przeważnie. Mówię sobie wtedy: „Muszę się tego nauczyć, muszę napisać to zadanie.” W ten sposób pokonuję niechęć i lenistwo. Jeżeli miałam się czegoś nauczyć, to czytałam tekst z książki lub zeszytu jeden raz, lecz musiałam zrozumieć, co czytam, a później, to co przeczytałam, starałam się zebrać w myśli, nie mówiąc głośno. Przeważnie potrafiłam to zrobić, nie zawsze jednak różne szczegóły zachowały się do dnia następnego. Teraz już potrafię się uczyć systematycznie. Jeżeli mam jakieś zadanie do wykonania, to uważam za rzecz honoru wykonać je jak najlepiej, by ten, kto mi powierza był zadowolony.

Bodźcem do dalszej pracy jest osiągnięcie dobrych wyników. Wtedy uczę się z wielką chęcią i zapałem, gdyż wiem, że praca moja daje wyniki. Zniechęca mnie natomiast i nie daje mi ani chwili spokoju, gdy otrzymam niedostatecznie.”

Jak widać z przytoczonych przykładów dojrzewanie w poznawaniu siebie postępuje w kierunku coraz głębszej analizy przyczyn i skutków własnego postępowania oraz wyciągania stąd wniosków na przyszłość. Młodzież dorastająca zastanawiając się nad bezpośrednimi skutkami swego postępowania, zaczyna sobie coraz bardziej zdawać sprawę z dalszych konsekwencji, jakie ono za sobą pociąga. Intensywny rozwój umysłowy dokonujący się w tym wieku pod wpływem nauczania wychowującego szkoły umożliwia młodzieży uogólnienie własnego doświadczenia życiowego i wyciągania stąd wniosków na przyszłość.

Bardzo ważnym czynnikiem wpływającym na ogólne dojrzewanie w poznawaniu siebie jest czynnik natury społecznej — a to wychowawcze oddziaływanie kolektywu, w którym młodzież wzrasta oraz dorastanie społeczne. Zdrowy kolektyw uczniowski łączący wszystkich swych członków na gruncie wspólnych interesów i zadań potrafi doprowadzić swojego członka do zrozumienia niewłaściwości swego postępowania przez potępiającą opinię, zarzuty i pytania wyjaśniające oraz wysuwanie perspektyw poprawy przez przyznanie się do winy.

Jak wielkie znaczenie może wywrzeć wychowawcza postawa kolektywu na dojrzewanie w poznawaniu siebie świadczą o tym wypowiedzi ucznia K, znanego aktywisty na terenie II klasy Liceum Dwuletniego. Tuż przed maturą K przeprowadza stamokrytykę na zebraniu klasowym. Samokrytyka ta zasługuje na uwagę też z tych względów,

że wyjaśnia genezę jego pierwszej samokrytyki. Przytaczam ją poniżej.

„Jako uczeń nie jestem obowiązkowy, zaniedbuję swoją pracę szkolną, często opuszczam lekcje bez powodu i nie przygotowuję się sumiennie. Przyczynami mego postępowania jest częściowo to, że pracuję bardzo dużo społecznie nie tylko w szkole, ale także poza szkołą. Inną przyczyną jest moje głębokie zakorzenione lenistwo, z którym podjąłem walkę. Usuwam te błędy w ten sposób, że zmuszam się wbrew chęci do pracy. Gdy na przykład mam chęć iść do kina, teatru itd., zmuszam się do pozostania w domu i do wzięcia książki lub zeszytu. Przychodzi mi to trudno, ale myślę, że w końcu przełamie moje złe nawyki.

Samokrytykę przeprowadzałem nie tak dawno temu. Przed przystąpieniem do złożenia samokrytyki stoczyłem bardzo ciężką walkę ze sobą. Początkowo byłem na swych kolegów bardzo zły i oburzony. Nie zdawałem sobie sprawy z tego, że oni mieli słuszość. Lecz po kilku nieprzespanych nocach, podczas których walczyłem ze sobą, przekonałem się, że moi koledzy mieli słuszość i poprosiłem ich o zwołanie zebrania, na którym złożyłem samokrytykę.”

Dorastanie społeczne stanowi ważny czynnik rozwojowy, gdy chodzi o dojrzewanie w poznawaniu siebie. Młodzież dorastająca stojąc u progu życia ludzi dorosłych zaczyna się zastanawiać nad swą przyszłą rolą i zadaniami i z tego stanowiska analizuje swoje obecne postępowanie. Jak wielkie zmiany mogą się dokonać w tej dziedzinie w okresie dorastania nawet w stosunkowo krótkim odcinku czasowym pod wpływem oddziaływania społecznego świadczą o tym wypowiedzi ucznia L, którego samokrytykę przytaczałem na stronie 27 tej pracy.

„Uważam, że rok poprzedni, jak też ostatnie wakacje uczyniły w stosunku do mnie wiele. O ile bowiem nie dawno jeszcze nazywano moje postępowanie „dziecinnym”, o tyle zaszły w nim ostatnio olbrzymie zmiany. Myślę, że na zmianę postępowania wpłynęło wiele czynników. Po pierwsze kurs szkoleniowy w Oświęcimiu w czasie wakacji, po drugie poznanie na tym kursie światopoglądu materialistycznego. Następnie przejście do II klasy licealnej... Teraz dopiero widzę, jak źle zrobiłem, że strwoniłem pierwszy rok. Nic nie robiłem i stąd mam olbrzymie luki w materiale. Nie wiem, czy potrafię już to nadrobić, a chodzi tu szczególnie o przedmioty zawodowe. Sam nie wiem, jak mogłem do tego dopuścić, przecież to moja specjalność. Jaki ze mnie będzie fachowiec bez podstawowych wiadomości w swojej dziedzinie.”

Jak widać z powyższego przykładu dojrzewanie w poznawaniu siebie idzie w kierunku uświadamiania sobie swojego stosunku do ota-

czającej rzeczywistości (kształtowanie się światopoglądu) oraz do społeczeństwa, w które wrasta młodociany.

3. Świadome posługiwanie się samokrytyką.

Młodzież dorastająca, szczególnie starsza, posługuje się coraz częściej samokrytyką jako świadomym narzędziem w kształtowaniu swej osobowości, poddając krytycznej analizie swoje postępowanie i wyciągając stąd wnioski na przyszłość. Świadczy o tym coraz częstsze występowanie samokrytyki dojrzałej u młodzieży starszej od 17 roku życia wzwyż. Samokrytyka dojrzała występuje u młodzieży w wieku 14—15 lat w 12⁰/o, u młodzieży w wieku 17—18 lat w 40⁰/o, u młodzieży od 18 lat wzwyż w 45⁰/o.

Poza tym młodzież sama w swych wypowiedziach pisemnych wskazuje często na świadome posługiwanie się samokrytyką w pracy nad sobą. Podam tu kilka przykładów potwierdzających to.

Przykłady.

Dziewczynka lat 18. „Pracuję bardzo nad sobą. Poddaję często krytyce swe postępowanie. Wieczorem na przykład zastanawiam się, co zrobiłam złego, a co dobrego. Oceniam swoje postępowanie od strony ujemnej.”

Dziewczynka lat 19. „Mocno pracuję nad swym charakterem pobudzana niepowodzeniami w życiu lub uwagą osób postronnych. Często zastanawiam się nad swym postępowaniem. Zwalczam świadomie swe braki i wady.”

Dziewczynka lat 19. „Gdy mnie spotka jakieś niepowodzenie życiowe, zastanawiam się nad sobą, czy to nie moja wina.”

Jak widać z powyższych rozważań samokrytyka młodzieży rozwija się z wiekiem przyjmując coraz bardziej dojrzałą postać polegającą na wyczerpującej analizie własnego postępowania. Pełny rozwój samokrytyki idzie w kierunku uświadamiania sobie społecznej wartości swoich czynów oraz zdawania sobie sprawy ze swojego stosunku do rzeczywistości.

Czynnikami kształtującymi rozwój samokrytyki młodzieży są: ogólny rozwój umysłowy dokonujący się pod wpływem nauczania wychowującego szkoły, który umożliwia młodzieży zrozumienie i uogólnienie własnego doświadczenia życiowego, wychowawcze oddziaływanie kolektynu, który swym ustosunkowaniem się wychowawczym doprowadza młodego człowieka do uświadczenia sobie własności swego postępowania oraz dorastanie społeczne.

Stając u progu życia człowieka dorosłego i w obliczu zadań społecznych, jakie nań czekają, młodzież mierzy swe siły i ocenia swe możliwości. W miarę dorastania społecznego samokrytyka młodzieży staje się coraz ważniejszym i świadomym narzędziem w stawianiu so-

bie celów i zadań życiowych, w kształtowaniu swej osobowości. Coraz częstsze pojawianie się z wiekiem dojrzałych postaci samokrytyki (u młodzieży w wieku 14—15 lat — 12%, 17—18 lat — 40%, od 18 lat wzwyż 45%) wskazuje na to, że młodzież nie tylko stwierdza swe braki i wady, lecz zabiera się też do pozytywnej pracy nad sobą, w celu kształtowania swej osobowości.

C. Oddziaływanie wychowawcze na rozwój samokrytyki młodzieży.

1. Główne czynniki oddziaływania wychowawczego na rozwój samokrytyki młodzieży.

Samokrytycyzm jak każda inna właściwość osobowości rozwija się pod wpływem oddziaływania wychowawczego. Pierwszym warunkiem powstawania samokrytycyzmu jest wywołanie samokrytyki, a następnie wpływanie na jej ponowne wystąpienie w warunkach, w których zachodzi jej potrzeba. Przeprowadzone przeze mnie badania nad samokrytyką młodzieży wskazują na to, że następujące czynniki wpływają na rozwój samokrytyki.

a) Kształtowanie u młodzieży obiektywnych sądów o swoim własnym postępowaniu.

Dobrymi środkami kształtowania u młodzieży obiektywnych sądów o swoim własnym postępowaniu są: konfrontacja sądów wydanych o sobie z rzeczywistym postępowaniem i porównywanie faktycznych osiągnięć z zamierzonymi oraz wyciąganie stąd wniosków. Wskazywanie młodzieży, że nie jest tak jak sądzi o sobie, a jest inaczej i poparcie tego dowodami z życia młodzieży pozwala jej zrozumieć w sposób poglądowy fałszywość swoich sądów i umożliwia wydawanie o sobie ocen obiektywnych tzn. zgodnych z rzeczywistością. Tylko na drodze zestawiania i porównywania sądów wydanych o sobie ze swoim rzeczywistym postępowaniem uczy się młodzież rozumieć rozbieżność między słowem a czynem i wydawać o sobie sądy obiektywne. Brak obiektywności sądów wydanych o sobie ma swoje źródło u młodzieży w tym, że młodzież ocenia swoje postępowanie raczej według pobudek wewnętrznych, dobrych chęci i zamiarów tzn. ocenia je subiektywnie, a nie tak, jak jest w rzeczywistości.

b) Wdrażanie młodzieży do przeprowadzania analizy własnego postępowania i posługiwania się samokrytyką jako świadomym narzędziem pracy nad sobą.

Poddając analizie przebieg samokrytyki wskazałam, że pierwszym warunkiem wywiązywania procesu samokrytyki jest odbicie niewłaściwego postępowania w świadomości człowieka. Następnie poprzez coraz głębszą analizę przyczyn i skutków niewłaściwego postępowania doprowadzenia go do pełnego zrozumienia istoty błędu i wyciągnięcia stąd wniosków na przyszłość. Biorąc za podstawę coraz głębszą analizę

własnego postępowania wyróżniłam trzy postacie samokrytyki, które jednocześnie stanowią trzy fazy rozwojowe ze względu na jej dojrzałość: samokrytyka powierzchowna, która odzwierciedla bezpośrednio skutki własnego postępowania, samokrytyka pogłębiona, która opiera się na rzeczowej analizie przyczyn i skutków własnego postępowania, lecz nie staje się jeszcze podstawą działania oraz samokrytyka dojrzała, która opiera się na gruntownej analizie własnego postępowania i staje się podstawą działania.

Stawiając sobie zadanie rozwijania samokrytyki młodzieży, wychowawca musi uwzględnić w punkcie wyjściowym swojej pracy stopień odbicia niewłaściwego postępowania w świadomości danej osoby, a następnie w drodze oddziaływania wychowawczego doprowadzić ją do pełnego zrozumienia niewłaściwości postępowania, przechodząc w ten sposób od samokrytyki powierzchownej do pogłębionej, a od pogłębionej do dojrzałej.

2. Oddziaływanie wychowawcze na rozwój samokrytyki młodzieży.

Oddziaływanie wychowawcze na rozwój samokrytyki młodzieży zależy w dużej mierze od wieku. Gdy chodzi o kształtowanie samokrytyki dzieci do wieku dorastania, to cały ciężar pracy wychowawczej spoczywa na wychowawcy. Zadaniem jego jest doprowadzić dziecko do zrozumienia niewłaściwości swego postępowania za pomocą odpowiednio postawionych pytań wyjaśniających mu jego winę. Wskazując dziecku jego winę wychowawca nie może poprzestać jedynie na bezpośrednich skutkach postępowania, a musi wytłumaczyć w granicach dostępnym rozumieniu dziecka społeczny charakter jego postępowania w świetle zasad obowiązujących. Już od wczesnego wieku dziecko musi zdawać sobie sprawę z tego, że postępowanie jego podlega obowiązującym je przepisom i zasadom, których naruszenie pociąga za sobą konsekwencje.

W okresie dorastania tzn. około 13 roku życia samokrytyka młodzieży zaczyna przybierać bardziej dojrzałą postać. Młodzież w tym wieku zaczyna się interesować własną osobowością i zastanawiać się nad swym charakterem oraz analizować swoje wady i zalety. Na podstawie rozbudzenia się samoświadomości dorastającego powstaje szerokie pole do kształtowania świadomego stosunku do siebie i do swoich obowiązków. Tworzą się podstawy do kształtowania świadomej dyscypliny. Inną staje się rola wychowawcy w tym wieku. Rola wychowawcy z wyłącznie kierującego dotychczas procesem wychowania przechodzi do roli doradcy. Zadaniem wychowawcy jest pomóc młodzieży dorastającej w przeprowadzaniu analizy własnego postępowania. Za pomocą umiejętnie postawionych pytań i uwag wychowawca kieruje samokrytyką dorastającej młodzieży, żeby pomóc

w zrozumieniu swych własnych błędów oraz ich przyczyn i wyciągnięciu stąd wniosków na przyszłość. Główny ciężar przeprowadzenia samokrytyki spada na ucznia, a wychowawca spełnia tylko rolę kierującego procesem samokrytyki. Szczególnie ważne znaczenie dla młodzieży mają w tym wieku okolicznościowe pogadanki indywidualne z wychowawcą. W toku tych rozmów wychowawca winien pomóc młodzieży w poznaniu siebie przez uświadomienie im ich własnych zalet i wad oraz zachęcić do dalszej pracy nad sobą.

Nie wystarczy jednak tylko zachęta ze strony wychowawcy. Należy zwrócić uwagę na realizację powziętych w drodze samokrytyki postanowień i przestrzegać ich wykonania przez usilną i konsekwentną kontrolę, żeby doprowadzić młodzież do samokontroli. Jedynie konsekwentna realizacja każdej uchwały i zobowiązania nauczy młodzież unikać gołosłownych obietnic, a liczyć się z każdym słowem i zapobiegnie w przyszłości rozbieżności między teorią a praktyką.

W swojej pracy wychowawczej nad młodzieżą dorastającą wychowawca opierać się winien coraz bardziej na współpracy z kolektywem klasowym. Umiejętnie kierowany kolektyw pomaga wychowawcy za pomocą koleżeńskiegoddziaływania i kontroli wykonania powziętych w drodze samokrytyki postanowień. Kierowani w pierw przez wychowawcę uczniowie stopniowo współpracują i pomagają w coraz większym stopniu wychowawcy w jego pracy. Potępiająca opinia społeczna kolektywu, zarzuty i pytania wyjaśniające, mające na celu uświadomienie niewłaściwości postępowania oraz perspektywy naprawy przez przyznanie się do winy — są to główne metody oddziaływania wychowawczego kolektywu młodzieżowego, gdy chodzi o rozwój samokrytyki.

W wieku młodzieńczym samokrytyka rozwija się w dużej mierze pod wpływem wychowawczego oddziaływania kolektywu. Środkami oddziaływania wychowawczego na rozwój samokrytyki są wyżej omówione metody: rozwój obiektywności sądów o własnym postępowaniu, umiejętność przeprowadzania analizy własnego postępowania i zapewnienie kontroli i samokontroli wykonania powziętych w drodze samokrytyki zobowiązań. Dalszy rozwój samokrytyki i jej wpływ na postępowanie będzie zależał od ogólnej drogi rozwojowej osobowości i działalności młodocianego oraz jego więzi z kolektywem. O dalszym rozwoju samokrytyki zadecyduje zdrowe ziarno kolektywu, w jakim wzrasta młodociany i rozwój tego kolektywu. Stawianie coraz to nowych zadań i perspektyw całemu kolektywowi, wyznaczanie miejsca w realizacji zadań poszczególnym członkom kolektywu i żądanie od nich zbiorowej odpowiedzialności za czyny jest tym czynnikiem, który pobudza rozwój samokrytyki i zapewnia dodatni jej wpływ na postę-

LITERATURA

1. Ł. I. Bożowicz, *Osobiennosti samoznanija u podrostków*, Woprosy Psichologii, 1955, nr 1.
2. Ch. Buhler, *Dzieciństwo i młodość*, Nasza Księgarnia, 1933.
3. A. Busemann, *Die Jugend im eigenen Urteil*, Langesalza, 1926.
4. M. Kreutz, *Kształcenie charakteru, Wskazówki praktyczne*, Warszawa, 1946, Nasza Księgarnia.
5. N. Lewitow, *Zagadnienia psychologii charakteru*, Warszawa, 1956, PZWS.
6. I. P. Pawłow, *Dwadzieścia lat badań wyższej czynności nerwowej i zachowania się (zwierząt)*. Warszawa, 1952, PZWL.
7. W. Sieliwanow, *Kształcenia woli ucznia*, Warszawa, 1952, Nasza Księgarnia.
8. P. N. Szimbirio w, *Principy wospitania kommunistycznej morali*, Sowiet-skaja Piedadogika, 1951, nr 3.
9. A. Sz nirman, *Psichologicieskije czierty licznosti sowietskogo czielowieka w rabotach A. S. Makarenki*. Sowiet-skaja Piedadogika, 1950, nr 3.
10. St. Szuman, *Psychologia wychowawcza wieku szkolnego*. Kraków, 1947, „Wiedza—Zawód—Kultura”.
11. B. Tiepłow, *Psychologia*, Warszawa, 1955, PZWS.
12. T. Tomaszewski, *Zasady psychologii w ZSRR*, Łódź, 1949, „Czytelnik”.